ELLEN KEYS

LIFSÅSKÅDNING OCH VERKSAMHET SOM FÖRFATTARINNA

EN UNDERSÖKNING

AF

C. D. AF WIRSÉN

STOCKHOLM
AKTIEBOLAGET HIERTAS BOKFÖRLAG

Pris 1 kr. 50 öre

ELLEN KEYS

LIFSÅSKÅDNING OCH VERKSAMHET SOM FÖRFATTARINNA

EN UNDERSÖKNING

AF

C. D. AF WIRSÉN

STOCKHOLM
AKTIEBOLAGET HIERTAS BOKFÖRLAG

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1900

Förlidet år utkom ett arbete med titel »Människor», dess författarinna var fröken Ellen Key, och det innehöll en i flera fall läsvärd uppsats öfver diktarparet Robert och Elisabeth Browning samt en entusiastisk, nästan apoteoserande teckning »Från Goethes värld». Genomläste man med uppmärksamhet detta arbete, så fann man där drag dels af en falsk humanism, som anser människan »vara sig själf nog» och ej behöfva Guds hjälp eller uppenbarelsens ljus, dels af en erotisk teori, enligt hvilken äktenskapets *enda* berättigande ligger i kärleken, hvadan, om kärleken å endera hållet upphör, förbindelsen omedelbart bör upphäfvas. Båda de anförda dragen hafva sin gemensamma rot i en långt drifven individualism, hvilken ej vill erkänna de förpliktande kraf, som Gud ställer på människan, och ej heller den sedliga grund, som äktenskapet förutom sin naturgrund äger. Inför en sådan ståndpunkt hafva familj och stat ingen bindande och förbindande auktoritet öfver den

enskilde; de förra kännas och erkännas ej som högre organismer, i hvilka den enskilde ingår och af hvilka hans verksamhet normeras. Ett sådant innerst antinomistiskt uppfattningssätt är i mänsklighetens historia ej något nytt, och fröken Ellen Key kan knappast, då hon framställer dylika satser, göra anspråk på originalitet. Icke dess mindre hafva hennes anhängare just prisat hennes ursprunglighet. Denna skulle då måhända kunna bestå däri, att hon på ett nytt och genialt sätt framburit gamla villfarelser. Men vid närmare efterseende befinnes hela hennes framställningssätt vara ganska lösligt, motsägelsefullt samt dessutom sammansatt af oförmedlade påståenden från Almqvist, Nietzsche och en del andra författare.

Emellertid har onekligen fröken Ellen Key själf framträdt med icke små anspråk, och man har dessutom i vissa kretsar dels här, dels i Finland börjat prisa henne såsom kulturens banerförarinna. Det har därför synts mig lämpligt att närmare undersöka arten af hennes påståenden och läror, blotta deras halt, påvisa de många motsägelserna i hennes satser och därigenom öppna ögonen på åtskilliga af de personer, hvilka hittills bländats af det paradoxala i hennes idéer, utan att de så noga skärskådat dessas verkliga innebörd och de vådor,

i hvilka, om de tillämpades, hvarje samhälle snart skulle försättas. Det faller af sig själft, att jag härvid vill undvika all personlig polemik; *saken* skall för mig gälla allt, och en sådan ställning underlättas för mig väsentligt genom min fullkomliga obekantskap med författarinnans person, om hvilken jag gärna vill tänka och föreställa mig det allra bästa, eftersom det ju mycket ofta händer, att oriktiga och vilseledande satser förkunnas af ädla människor, hvilka råkat omfatta falska teorier.

För att kunna belysa fröken Keys åskådning af viktiga frågor är det nödvändigt att ej inskränka sig till en pröfning af hennes bok »Människor» utan återgå till äldre arbeten, dem hon skrifvit, särskildt till hennes mycket utförliga »Tankebilder» men äfven till andra skrifter. Jag har genomläst allt hvad fröken Ellen Key utgifvit; om ej hvarenda liten, af henne författad broschyr eller tidskriftsuppsats här citeras, så beror detta således icke därpå, att dessa saker skulle blifvit förbisedda, utan på behofvet att samla uppmärksamheten kring de mera betecknande uttalandena. Särskildt afseende förtjänar skriften om »Missbrukad kvinnokraft och naturliga arbetsområden för kvinnan», emedan man där ser mycket märkliga prof på författarinnans vana att om hvart-

annat blanda sant och falskt samt åt halfsanningar tillerkänna absolut sanningsvärde och bestämd giltighet.

Jag skall aldrig glömma, att det är om en kvinna, som jag talar, låt vara att denna kvinna bra ofta i sina satser — särskildt i erotiska ämnen — synes mig okvinnlig; men undseendet för könet hvarken kan eller får hindra framhållandet af det betänkliga i fröken Keys skriftställarskap, och om ironien ej alltid skulle kunna återhållas, så ligger felet i hennes egna förflugenheter och öfverdrifter, hvilka någon gång omotståndligt framkalla löjet.

I.

Erotik. Mannens och kvinnans förhållande. Barnen.

Ellen Key har med skäl uppträdt mot dem, hvilka uppställa den satsen, att mannens och kvinnans själslif egentligen ej företer nämnvärda olikheter; detta »abstrakta jämlikhetsideal»* synes

---

* *Missbrukad kvinnokraft*, sid 13.

henne med rätta vara föga tillfredsställande, föga grundadt på verklig iakttagelse. Visserligen hafva man och kvinna ett likartadt själslif, eftersom båda äro människor; men det allmänt mänskliga har hos hvardera differentierat sig på bestämdt sätt, och med den fysiska könsskillnaden är en outplånlig psykisk skillnad förenad, något som ock är helt naturligt, om man besinnar det intima sambandet mellan själ och kropp.* I afseende på arbetsuthållighet och däraf beroende arbetsmöjligheter finnes det en skillnad mellan man och kvinna; det är ej lämpligt, att bägge uppfostras på alldeles lika sätt. Det är ock, enligt Ellen Keys tanke, i hemmet, som kvinnan har sin egentliga bestämmelse och bäst främjar det helas väl.** Författarinnan protesterar därför mot den öfverdrifna emancipation, som på alla lifvets områden, i alla samhällets uppgifter vill göra kvinnan alldeles likställd med mannen. I allt detta kan man gifva fröken Key hufvudsaklig rätt, om än hon i sin polemik mot motsatta meningar någon gång gör sig skyldig till öfverdrifter. Hon måste ju själf erkänna vikten, betydelsen och värdet däraf, att för den ogifta kvinnan i våra dagar så många

* *Kvinnopsykologi och kvinnlig logik*, sid. 5, 6.
** *Tankebilder* I, sid. 18 m. fl. st.

nya och välbehöfliga tillfällen till självförsörjning yppat sig.

Fröken Key har på goda skäl talat om kvinnans psykiska lif såsom varande organiseradt på ett ganska olika sätt än mannens. Men vill man närmare veta, hvad hon anser vara det för kvinnan utmärkande, så mötes man snart af påståenden, inför hvilka enhvar, som aktar och vördar ädel kvinnlighet, måste studsa. Det heter i skriften »Missbrukad kvinnokraft», att »das ewig weibliche» består i ett slags »vildhet», som skulle vara särskildt utmärkande för kvinnan, och Ellen Key fäster hufvudvikt vid natursidan hos kvinnan. I arbetet »Kvinnopsykologi och kvinnlig logik» förhärligas »den stora, glödröda lidelsens flammor», den stora »hänsynslösheten» och — vid sidan af den stora kärleken — »det stora hatet». När nu författarinnan härtill lägger äfven »den stora dumheten», så vittnar ju detta måhända om självkännedom; men däremot saknas försynthet i utgjutelserna om »den glödröda lidelsen», hvilken för öfrigt prisas i ett öfvermåttan svulstigt men för Ellen Key mycket betecknande språk, som rosar »den stora, hvita hänryckningen, i hvilken själen stiger, naken och öfverjordisk som violinens högsta ton, mot lifvets stora gåtor». Alldeles för

mycket blommor, fröken Key! Och hvilken sällsam förbindelse mellan »det öfverjordiska», hvarmed man annars brukar förena begreppet renhet, och »den glödröda lidelsen»! Ellen Key förklarar, att både mannens och kvinnans natur skulle försvagas, »om de för mycket dygdbesådde sin ursprungliga naturgrund». Är denna fara verkligen mycket stor? Om sina naturdrifter behöfver människan sannerligen ej mycket erinras; de göra sig nog i alla fall påminta, och det vore för visso lyckligt, om man i allmänhet så mycket som möjligt »dygdbesådde naturgrunden». Författarinnan framhåller, såsom nämnts, oaflåtligt »kärlekens natursida» och förklarar det vara de flesta nutida kvinnors vanart att ringakta denna. Men vådan af en så falsk asketism torde, om man noga öfverväger, icke vara att jämföra med den af Ellen Key underskattade vådan att alltför mycket omhulda just »natursidan». På det mest obetingade sätt måste hvarje tänkande ande motsätta sig lofprisandet af »vildheten» såsom en berömvärd egenskap hos kvinnan. Hellre skulle vi då vilja betona hennes större omedelbarhet och inre harmoni. Mannen har svårare att bevara dessa, och han älskar därför att se dem hos kvinnan. Är mannen upptagen af förståndsverksamhet och abstrakt forskning, så

hemfaller han lätt åt en kall intellektualism, hvilken som motvikt behöfver kvinnlig känslorikedom. Dessutom gör arbetets alltmer specialiserade fördelning, att mannen, som måste ägna sig åt en detaljuppgift i det mänskliga arbetet, lätt kan blifva ensidig; hos kvinnan äro själskrafterna efter regeln i en mer osöndrad harmoni, och därför kan hon bjuda hälsa och inre läkedom åt den i lifvets strid jäktade. Ett exempel på motsägelserna i Ellen Keys uppfattning är för öfrigt, att just hon, som talat i så hänförda ordalag om kvinnans »vildhet» och om den »glödröda lidelsen», på ett annat ställe framhåller kvinnans betydelse såsom vårdarinna af sed och älskande det stadgade, de goda traditionerna, således raka motsatsen af »vildhet». Då man läser Ellen Keys skrifter och råkar dylika motsägelser, frågar man ofta, hvilketdera af två motsatta hon egentligen menar, och det ser ty värr ut, som om hon med flit invecklat sig i dessa stridiga satser för att, om man på en punkt vill beslå henne med ett falskt och osundt omdöme, kunna hänvisa till något annat yttrande, hvari hon sagt raka motsatsen. Detta förfaringssätt ingifver åtminstone ej förtroende.

»Det var djupt berättigadt», säger författarinnan i sina »Tankebilder», »när litteraturen i allnaturens

namn vände sig mot den hyperidealistiska splittring, som gjort hjärtats kärlek till det höga, sinnenas till det låga.» Ellen Key ogillar djupt dem, som anse kärleken »oberörd af all sinnlighet», de »sedlighetszeloter», hvilka vilja undertrycka sinnena. Men den »hyperidealism», om hvilken hon talar, förekommer helt säkert endast mycket undantagsvis. Den mänskliga kärleken mellan man och kvinna lämnar, därom kan man vara öfvertygad, det lekamliga sin rätt; oemotståndligt sammansluta sig hädanefter som förut älskande makar med själ och kropp, utan att en kvinna behöfver i det fallet framkomma med några kostliga uppmaningar därtill. Mycket viktigare vore då att erinra, huru själarnas harmoni, samarbetet för hemmets bästa, gemensamhet i bön och andakt, ödmjuk gudsfruktan äro de konstitutiva villkoren för sällhet, samt huru den lekamliga gemensamheten skall vara en afspegling af, ett uttryck för det andliga. Vi tala nämligen om äktenskapet i sin ädlaste form, i sin lyckligaste och renaste art. Det är i hög grad motbjudande att höra en kvinna alldeles i onödan med ensidig öfverdrift betona den sinnliga faktorn. Den sedliga takten brukar breda en slöja öfver den djupaste förtrolighet mellan man och kvinna, och blygseln för profanering af denna

förtrolighet är för hvarje väldanadt väsende naturlig. »Scham ist wohl ein Gefühl der Profanation», säger en tysk tänkare, och han tillägger: »Vieles ist zu zart, um gedacht, noch mehreres, um besprochen zu werden.» Människan skall helga begären; först då kan nöjet närma sig att blifva, såsom skalden sjöng, »som ljuset rent». Och kvinnans makt ligger i blygsamhet och behag, ej i den »vildhet» eller »lidelse», om hvilka vår författarinna talar; därför kan Schiller i sin »Macht des Weibes» säga:

Was die stille nicht wirkt, wirket die rauschende nie.

Ellen Key tillägger den sexuella erotiken en »central» betydelse i lifvet. Må så vara, att satsen gäller, såvida man endast tager i betraktande människan som naturväsen; men andelifvet är dock det egentligen centrala, i förhållande hvartill allt annat är periferiskt. Det låter, då man läser fröken Keys arbeten, som om människan knappt skulle hafva annat att tänka på än sexuell erotik; som om ej mannen hade lefnadskall, ämbete, statsvärf, tusende uppgifter att sköta, och som om ej den gifta kvinnan i barnens uppfostran, i hemmets vård, den ogifta kvinnan i husliga sysslor eller i de göromål, med hvilka hon försörjer sig, hade fullt upp att skaffa. Ju mindre reflexionen syssel-

sätter sig med det sexuella, desto bättre, dess sundare är människan; äfven där naturområdet är helgadt af religion och plikt, kräfver detta område en omedelbarhet, som alldeles förstöres, om tanken oaflåtligen sysslar med dithörande ämnen. Det ligger något oändligen sjukligt i det beständiga tal, som hos fröken Key möter läsaren, om »den stora erotiska upplefvelsen». Och hon är i sina uttryck ej finkänslig. Hon låter i andra delen af sina »Tankebilder» Julianus uttrycka den förhoppningen, att »det under alla utvecklingsformer skall uppträda stora 'brottsliga' lidelser, enär 'den väldiga lidelsen bringar dolda känslo- och idévärden i ljuset'». Samme Julianus talar om två älskande, hvilka »rodna af skaparglädje och, om de brista sönder, brista med en klingande sällhetssuck som den för hårdt spända strängen». Uttrycket är i sin emfas löjligt men borde tillika hafva hos författarinnan till »Tankebilder» framkallat »rodnad». I samma del af detta arbete talar Rikard på »Jaktslottet» om faran däraf, att för mycken andlighet, för litet af passion i samlifvet mellan man och kvinna skulle leda »antingen till släktets frivilliga utdöende eller till en obligatorisk människofabrikation». De sista två orden äro bra vedervärdiga; men fröken Key har ej tvekat att

nedskrifva dem. Hon säger om forna dagars kvinnor, att de »helst tego» i ämnen sådana som dessa, och hon anser deras tystnad hafva haft sin grund i »sjuka samveten». Kan den dock ej till äfventyrs bättre förklaras ur en naturlig blygsamhet, som ej är att förakta? Från dessa gammalmodiga kvinnotyper ur en förgången tid riktar fröken Key med hänförelse sina blickar till »framtidens kvinna», sådan hon tänker sig denna. Gärna delar man fröken Keys förhoppning, att kvinnan skall i framtiden — hon har ju redan för närvarande visat sig kunna det — genom sitt väsendes större omedelbarhet bidraga att hindra de faror, som ligga i ensidig förståndsodling, och genom sin säkra intuition bättre än genom en sönderdelande reflexion träffa det rätta. Men författarinnans antaganden gå mycket längre än så: framtidens kvinna skall äga större fägring och längre ungdom än nutidens. Hur vet man det så säkert? Hennes »religiösa kult» skall blifva att »skapa lifvets salighet». Hvad betyder detta? Skulle man i de sväfvande orden få inlägga den betydelsen, att makan, rik på religiöst lif, skall just därigenom alltmera bereda sällhet åt de sina, så vore det en vacker tanke och ett ädelt mål, som här angifvits. Men den hufvudvikt, som författarinnan fäster därvid,

att kvinnan skall vara »älskarinna», gör att orden »lifvets salighet» få en annan, sämre klang och att uttrycket »religiös kult» här innebär någonting, som med religionen icke har mycket att göra. Snart blifver fröken Key så fantastisk i sitt utmålande af »framtidens kvinna», att hon öfvergifver all logik. *Emedan* framtidens kvinna skall vara starkare än nutidens, skall hon vara mera god! Hvad är detta för ett kausalförhållande? Man kan vara stark utan att vara god, och tillväxt i styrka är ej alltid detsamma som tillväxt i godhet. Framtidens kvinna skall blifva kysk, »*emedan* hon är lidelsefull». Man hade annars trott sig af erfarenheten hafva inhämtat, att den lidelsefulle visst icke alltid är kysk, ja, har svårt att bevara kyskhet. Lidelse, passion äro just ej garantier för renhet. Vi börja verkligen få en förkänsla däraf, att framtidens kvinna, sådan hon lefver i Ellen Keys inbillning, just ej kommer att blifva mycket intagande. Hon lär nämligen komma att »segra genom öfvermodet», en egenskap, som män ej bruka finna mycket kvinnlig. »Det erotiska problemet» lär komma att genom henne blifva mycket »svårlöst»; ja, man kan nästan ana det. Hon lär komma att våga »känna och bekänna känslor, dem hon nu undertrycker eller döljer»; till hvilka obesvärade

meddelanden skola ej framtidens män få lyssna! »Framtidens kvinna», heter det plötsligen, »skall icke blott hafva lärt mycket, hon skall äfven hafva glömt mycket, särskildt af nutidens så väl feminina som antifeminina dårskaper.» Tänk, om bland dessa mångahanda dårskaper, som offras åt glömskan, äfven skulle kunna räknas Ellen Keys »Tankebilder»! Uppriktigt gläder oss för öfrigt fröken Keys försäkran, att framtidens kvinna »troligen kommer att tala mindre än nutidens kvinna». Måtte denna märkliga indragenhet i talet äfven komma att utsträckas till skrifvandet, och världen skall kanske räddas!

Fröken Key beklagar sig ofta öfver den »konventionalism», som råder i erotiska frågor; hon klandrar »det föråldrade sedlighetsbegrepp, enligt hvilket kärlek utan äktenskap anses osedlig men äktenskapet — äfven utan kärlek — sedligt». Styrka och klarhet i tankebestämningar utmärka ej fröken Key. Svårligen lär någon med sundt förnuft hafva kunnat påstå, att »kärlek utan äktenskap är osedlig». Det gifves mången man och mången kvinna, som hyst en ren och ädel »kärlek» men som, till följd af vidriga öden, motgångar eller smärtande frånfällen, aldrig kunnat gifta sig. Vill däremot fröken Key här såsom en föråldrad och

konventionell mening utpeka den åsikten, att erotiskt-sexuella förbindelser utan äktenskap äro osedliga, då har den »föråldrade» åsikten den egenskapen att under de förhållanden, i hvilka vi nu lefva, vara ganska sann och riktig. Men härom mera inom kort. Hvad åter beträffar det enligt fröken Keys mening konventionella i påståendet, att äktenskapet, äfven utan kärlek, skulle kunna vara sedligt, så må anmärkas, att äfven den af henne tadlade satsen *kan* vara riktig, så vida man nämligen, såsom fröken Key, identifierar kärlek och »lidelse». Det kan finnas en djup och innerlig, med aktning förenad tillgifvenhet, som är långt mera värd än »lidelsen» och långt mera tryggande för ett lyckligt samlifs fortbestånd. Däremot är det alldeles sant, att äktenskap, hvilka knytas endast för vinnings skull eller för idel världsliga fördelar i samhällsställning, alldeles strida mot idéen för en dylik förbindelse och rent af profanera densamma. Detta utesluter dock icke, att en förening, som ingåtts af dylika tadelvärda bevekelsegrunder, kan, om ock i sällsynta fall, utveckla sig till något helt annat och vida bättre, än man af det ursprungliga motivet kunnat förmoda. Detta inträffar, när karaktärerna, ehuru från början missriktade, utvecklas till allvar och samstämmighet samt vilja

göra det bästa möjliga af förbindelsen; det händer då till och med, att ur det trogna samarbetet för familjens ädlare, först förbisedda ändamål och ur den gemensamma förtroligheten samt den ökade aktningen en varaktig kärlek uppspirar. Men visserligen äro sådana fall ovanliga, och experimentet är farligt samt klandervärdt. Det är i alla fall obestridligt, att äfven under ogynnsamma förhållanden något i sedligt afseende aktningsvärdt kan utbildas ur begynnelser, som icke lofvade mycket. Å andra sidan händer det ofta, att förbindelser, i hvilka »lidelsen» varit mycket stor å ömse sidor men förbundets kyska helgd mindre behjärtats, blifva djupt olyckliga. Icke kan »lidelsen» bereda väg till en lugn sällhet; den är en vulkan, som nog kan framtrolla växtlighet men ock i sina utbrott ödelägga densamma. Djupt afskyvärdt är å andra sidan det tvång, som föräldrar i forna tider utöfvade på döttrar och hvarigenom dessa rent af offrades för pekuniära hänsyn eller för ståndsfördomar; man rådfrågade ej deras hjärtan utan lät dem blöda, kanske förblöda. Denna ståndpunkt torde dock nu vara så godt som öfvervunnen.

Fröken Keys sats »äktenskapet är osedligt utan kärlek» är till sin sanning, såsom vi sett

mycket beroende af sättet att tolka »kärlekens» väsende; är kärleken den flammande vådeld, som författarinnan förhärligar, den skälfvande passion, som hon lofsjunger, då är det så långt ifrån, att den skulle vara grundväsentlig för äktenskapet, att den snarare är för detsamma menlig, hvartill kommer, att dylika flammor hafva benägenhet att snart slockna.

Den andra satsen lyder, såsom fröken Key formulerat den, så, att »kärleken» — det vill förmodligen här säga detsamma som kärleksförbindelsen — är sedlig äfven utan lagligt äktenskap. Huru står det till med sanningen af detta påstående?

Vore människosläktet idealiskt och syndfritt, då skulle man utan svårighet kunna tänka sig, att inga aftal, inga särskilda förbindelser behöfdes vid ingåendet af föreningen mellan man och kvinna. Troheten skulle följa af sig själf, inga farliga missförstånd eller slitningar skulle någonsin störa lugnet och sämjan. Man skulle aldrig behöfva frukta, att de uppväxande barnen lämnades vind för våg. Förförelser skulle aldrig förekomma. Men tillståndet är faktiskt ett helt annat. Synd har smittat tillvaron. Tillfälliga nycker, kanske efter någon tid ångrade, skulle nu, därest lagliga band

saknades, kunna i uppbrusningens ögonblick till obotlig skada upplösa förbindelser, som annars kunnat återföras till harmoni. Dåliga inflytelser från många håll göra sig gällande. Män öfvergifva på hjärtlöst sätt fromma hustrur; samvetslösa hustrur öfvergifva män, som redligt sträfvat för familjens uppehälle. Ett band och en tygel behöfvas, så framt ej all ordning, all helgd skola gå under. Man torde ej misstaga sig, om man antager, att stat och kyrka, då de fordrat vissa högtidliga förbindelsers afläggande vid äktenskaps bildande, främst hafva afsett de blifvande barnens väl. Dessa barn skola fostras till dugande medlemmar af stat och kyrka. Huru skall detta kunna ske, om stadgade familjeförhållanden oupphörligt upplösas? Människor, hvilka bilda en familj, stå ej längre isolerade i förhållande till de högre samhällen, i hvilka familjen ingår som ett integrerande moment; af dessa högre samhällen får familjen vissa rättigheter, mot hvilkas tillförsäkrande de högre organismerna i gengäld kräfva förpliktelser, som innebära åtminstone en relativ trygghet.. Genom dessa förpliktelser, när de högtidligt och i vittnens närvaro uttalas, lämnas ock ett erkännande däraf, att förbindelsen mellan man och kvinna i ett äktenskap är af etisk art och

upphöjd öfver det *endast* fysiska samlifvet samt till sin idé permanent och afsedd för lifstiden. Principiellt är äktenskapet oupplösligt. Förhållanden kunna ty värr inträda, då kontrahenterna, i stället att bidraga till hvarandras förädling, neddraga hvarandra, och det gifves därför fall, då för människohjärtats hårdhets skull äktenskapsskillnader måste tillåtas. Men dylika fall, som bero på oefterrättlighet, upphäfva ej principen. Å andra sidan får man ej fordra, att alla de äktenskapliga föreningar, som ej fullt motsvara ett sant äktenskaps begrepp, skola upplösas. Här på jorden framträder sällan idéen i sin renhet, och jordiska förhållanden äro sällan idealiska. Man får vara tacksam, om idéen, fast svagt, dock verkligen afspeglas i det timliga, och mycket kan vara ganska godt, fast det ej är det bästa tänkbara. Fel lära alltid komma att begås på ömse håll i ett äktenskap, och tålamod lär alltid för bägge parterna komma att behöfvas. Men huru skulle det komma att se ut i världen, om man eller kvinna, så snart de hos hvarandra upptäckte kanske rätt stora brister och så snart den ena hos den andra ej funne full motsvarighet i känslor och sympatier, bröte förbindelsen? För dylika »väderhanar» eller »väderhonor» utan hållning och allvar bevare oss

milda makter! Frestelser och faror, disharmoni och söndring kunna visa sig i många äktenskap; men god vilja och uthållighet kunna öfvervinna dem, och det kan i mulna stunder vara ett stöd för kontrahenterna att erinra sig förbindelsen att »i lust och nöd» upprätthålla förbundet. Och icke kan väl den af stat eller kyrka meddelade stadfästelsen af förbundet, icke kan väl vigseln kännas som något förnedrande? De, som, äfven om ej vigsel funnes, äro beslutna att tillhöra hvarandra för hela lifvet och ej dela besittningen med andra, lida väl ej något men däraf, att detta deras beslut högtidligt uttalas i vigselakten? De vilja väl snarare gärna begagna detta erbjudna tillfälle att offentligt förklara sin uppfattning af förhållandets varaktighet. Då nu vidare Gud är den högsta grunden för all verklig sanktion, som äger förbindande makt, och då man och kvinna äro evighetsvarelser, samt då för hvarje hem Guds välsignelse är behöflig; så är onekligen den religiösa vigseln det mest tilltalande uttryck för makarnas högtidliga förening. Skulle emellertid på grund af vissa förhållanden religiös vigsel ej alltid kunna äga rum, så är åtminstone staten förbunden att för sin del fordra garantier för förbindelsens bestånd, och det borgerliga äktenskapet inträder då med nödvändighet.

Fröken Key har naturligen alldeles motsatta åsikter; hon anser hvarje högtidlig förbindelse, af hvad art den vara må, alldeles olämplig: »alla för alltid förbindande löften rörande vårt känslolif äro ett våld på vår personlighet, eftersom vi icke kunna ansvara för omdaningen af våra känslor». Men just därför att ty värr känslor kunna, om ock tillfälligt, »omdanas», behöfver staten tydligen en försäkran därom, att ej plötsliga skiftningar i känslolifvet skola gång på gång upplösa familjelifvet, på hvilket allt samhällslif hvilar. Det är sant, att löftet borde vara ett trohetslöfte, ej ett löfte om kärlek; ty trohet kan bestå, äfven när kärleken mattats. Men å andra sidan är det af vikt, att löftesformuläret uttrycker äktenskapet, sådant detta efter sitt begrepp, sin idé, bör vara, och då är kärleken en faktor, som ej får uteslutas. Inträda de sorgliga, stundom ej alldeles självförvållade förhållanden, då kärleken, kanske djupt sårad, dör, så finnes det en känsla, för hvilken man i alla fall kan ansvara, och det är trohetskänslan, som för väldanade sinnen förbjuder hvarje fysiskt samlif med en annan än den, som i äktenskapet fått vår tro. En dylik trohet kan kräfva offer, men plikten kräfver ofta sådana, och det är ofta under offer, som vår evighetsvarelse utvecklas.

Fröken Key, som så starkt och öfvervägande betonar det sinnliga momentet i kärleken, försvarar ock »den fria kärleken», som byter föremål allt efter tyckets växlingar, och hon hatar de »sedlighetsdogmer», hvilka i äktenskapet kräfva trohet mot ingångna förbindelser samt efter hennes påstående på det estetiska området yttra sig som en »sträfvan att hvitmena all färgglöd, att drapera all nakenhet inom litteratur och konst». Om trohetskrafvet är ofvan taladt. Hvad nu »nakenheten» angår, så är ingalunda, såsom Ellen Key tyckes antaga, hvarje nakenhet »kysk». Det finnes visserligen en beslöjad okyskhet, men äfven en naken okyskhet, likasom det finnes både naken och beslöjad kyskhet. Fröken Key befarar att, om ej »sedlighetsdogmerna» möta ett energiskt motstånd, snart »fikonalöfvet skall äfven hos oss vittna om smakens och själarnas syndafall». Nu gifves det verkligen — däri har författarinnan rätt — ett »pryderi», som ej förstår, att t. ex. ett skulpturverk kan vara fullkomligen rent, oskuldsfullt och upphöjdt, fast det röjer delar af människokroppen, hvilka man vanligen döljer; detta pryderi, antingen välment eller hycklande, använder fikonalöfven och riktar därigenom uppmärksamheten stundom än mer just på det dolda. Men å andra

sidan händer det, att hågen för det, som fikonlöfvet döljer, kan blifva låg och löjlig, ja urarta till en fix idé, ett slags monomani, och detta är något mycket sämre än allt med skäl illa anskrifvet »pryderi». På hvilketdera hållet är syndafallet djupare?

Skola ej, om man dels tillägger de sinnliga intrycken alltför stor betydelse, dels låter känslornas naturliga ombytlighet medföra rätt till knytande af nya band, växlande hugskott komma att föranleda täta äktenskapsupplösningar och därmed, bland annat ondt, osäkerhet i barnens ställning? Författarinnan tyckes stundom medgifva detta; hon säger, att hennes »nya sedlighetsideal till en början kommer att verka upplösande», men hon anser detta höra med »till genombrottet af den nya erotiska etik, hvilken skall höja människolifvet på det område, där nu slafveri och slösinne under heliga namn förnedra man och kvinna». Det förefaller attvara något oklart, hvarför förändringen blott »till en början», ej alltid skall verka upplösande. Om, såsom Ellen Key framhåller, ingen kan ansvara för omdaningen af sina känslor, men känslornas »omdaning», enligt den »nya erotiska etiken», gifver rätt att ingå nya förbindelser, så lär det väl i all framtid komma att så förblifva.

Författarinnan erkänner ock, att monogamien äfven efter den nya etikens införande har mycket ovissa utsikter; engiftet kommer att få »många undantag», »eftersom känslor kunna växla». Hon tröstar oss därmed, att »den af makarna, hvilken förlorat den andras kärlek», skall komma att »känna samma resignation inför det oundvikliga, som om den andra gått förlorad genom döden». Fröken Key förstår ej, i sin likgiltighet för den öfvergifnes eller öfvergifnas lott, att djupa andar lida gränslöst, när deras innersta känslor kränkas af en egoism, som kastar bort, hvad den njutit, för att själf få ila till nya njutningar. Denna likgiltighet eller grymhet framträder på ett skärande sätt i författarinnans påstående att, då kärleken på *endera* sidan saknas, förhållandet bör upplösas. Därmed tillfogas ett svårt sår åt den af parterna, som bevarat kärleken oförminskad, och det vore den andra parten värdigare att, äfven om samma känsla hos denne ej mer finnes till, upprätthålla föreningen och visa vänskaplig ömhet. Sker detta, så kan det tänkas, att ett etiskt ädelt samlif kan bestå, ty familjen för med sig en mångfald af gemensamma intressen och ändamål, skyldigheter och sträfvanden; gemensamheten i allt detta kan, där ädelhet å ömse sidor finnes, rädda en

aktningsvärd samhörighet, och vänskap förenad med vördnad kan för höga sinnen ersätta den förlorade Eros. Ja, det har till och med händt, att den sistnämnde åter vaknat till lif, där man länge ansett honom död, och om ett dylikt återvaknande sker, vore det en obotlig skada, om dessförinnan skilsmässa ägt rum. Så viktiga frågor som dessa böra, om de skola vidröras, behandlas med långt större varsamhet och finkänslighet, än dem Ellen Key ådagalägger. Särskildt farliga äro hennes satser för ungdomen, som är lätt antändlig. I lifvets vår, då idealen dagas, klappar hjärtat lifligt; det kan svärma för det rena, men det kan ock lätt förälska sig i bländverk, i lockande hägringar. Det kan ej göra ynglingen eller den unga flickan godt att få höra en sådan apologi för otrohet som denna: »att för vissa naturer trohet visar sig så oändligen svår, att de så ofta drifvas att älska på nytt, detta har sin djupa psykiska grund däri, att de sålunda åter och åter lefva om den lifsberusning, det alla frigjorda krafters jubel, som erotisk lycka meddelar».* Vi beklaga djupt särskildt de unga kvinnor, som, lockade af det älskogskranka talet om »lifsberusningen» och »jublet»

* »*Kvinnopsykologi.*»

samt om den fria kärlekens lycksalighet, gå och hängifva sig åt glädjen i en förening, som saknar band och för hvars tvära upplösning mannen alltid äger ursäkter däri, att han behöfver »åter och åter lefva om» de erotiska erfarenheterna samt därför med allt fog vänder sig till nya objekt.

Det är ej underligt, om författarinnan anser sig behöfva försköna dessa läror genom benämningar, som äga förmåga att tilltala alla. Hon gör det, då hon prisar kvinnans bestämmelse såsom moder. Det gifves i sanning intet mer vördnadsvärdt och dyrt än moderskärleken. Men om den kyska moderligheten är en uppehållande makt i människosläktet, så förvrides begreppet hos fröken Key därhän, att »moderskapet», antingen det är lagvigdt eller icke, blifver det eftersträfvansvärda. En utvecklad kvinna bör, heter det, fritt kunna ge sig i kärlek, och det är af henne ej lättsinne att »välja moderskapet utanför äktenskapet». Det blotta moderskapet är emellertid, trots dessa yttranden af fröken Key, visst icke alltid detsamma som moderlighet, hvilken senare är en etisk känsla eller uttryck för ett etiskt förhållande. Moderskapet kan vara en förbannelse, och detta kan intygas af många olyckliga varelser, som på grund af förförelse blifvit mödrar. Genom

ett så beskaffadt moderskap inkastas i världen nya individer, som sakna ett ordnadt och tryggadt familjelifs hägn, ofta utsättas för elände och i tusental gå under. Moderskapet har lockat kvinnor till barnamord. I sig är moderskapet därför visst ej att obetingadt anbefalla, och den kvinna är djupt olycklig, som blott för att få moderskapets erfarenheter prisgifver sig. Det är en ohygglig lek med namn, denna sammanblandning af moderskapet med den moderlighet, som inom familjen vårdar de späda och fostrar de unga till dygd och seder. Visst kunna, dess bättre, drag af moderlighet finnas äfven hos öfvergifna, ovigda kvinnor, som råkat illa ut; men ej lär det väl därför vara skäl att berömma felsteget och mana personer att våga experimentet.

Har då sedligheten ej värde i fröken Keys teori? Det ser ut, som anslöte hon sig till den lära, hon i sina skildringar från »Jaktslottet» låter Julianus förkunna. Han sätter som mänskligt framtidsmål följande: »*Vi skola öfvervinna sedligheten och nå upp till friheten.*» Man hade annars trott, att människosläktet främst borde uppfostras till att med fri vilja blifva sedligt; men då är sedligheten målet och bör således visst ej »öfvervinnas». Det gifves en frihet, som är obundenhet och tygellös-

het; den är frihet *från* det goda och heliga. Det gifves en annan frihet, som består i förmåga att välja mellan godt och ondt; den är formell. Ingendera kan betraktas som ändamål för människan; den förra förnedrar henne, och den senare, betraktad blott och bart som valfrihet, innebär endast möjligheten att bestämma sig för det goda men gifver äfven möjlighet att utkora det onda. Det gifves en tredje frihet, den moraliska frihet, i hvilken människan, löst ur syndens träldom, härskar öfver begären och i daglig kamp mot dem förnyas invärtes; det är den frihet, om hvilken det gäller att »när Sonen gör eder fria, ären I rätteligen fria». Men detta tredje slag af frihet är tydligen detsamma som verklig sedlighet: de sammanfalla. Och därför är det ett nonsens eller en sofism, när Julianus säger: »Vi skola öfvervinna sedligheten och nå upp till friheten.»

Skenfagra men bedrägliga äro den fria kärlekens af fröken Key uppställda ideal. De påminna om den mysteriösa vision, som omtalas af Dante i nittonde sången af hans Purgatorio. Skalden säger sig hafva i en nattlig dröm sett en skelande, lytt kvinna, hvilken, då han betraktade henne, förvandlades till en tjusande, skön siren. Så kan det i sig själft dåliga för oss genom en

sinnesvilla antaga bedårande drag. Men ett kvinnligt sändebud från himmeln kom och blottade för Dante sirenens stinkande vidrighet. Och Virgilius, Dantes ledsagare, säger honom, att hvad han sett var *quell' antica strega*, den urgamla häxa, som i sinnlighetens bländljus kommer människan att taga sken för sanning. Med sådana dårande skenbilder fylles Ellen Keys framställning af den fria kärleken. Men hennes fantasmagoriska spel är oafsiktligt, hon tror själf från början på sanningen af hvad hon säger. Och sedan hon alltmer befästs i denna tro, anstränger hon sig att ständigt uppfinna nya grunder för densamma; det brukar så gå, ty envishet gör, att man ej vill släppa sina antaganden, och dessa böra då stärkas med alltjämt nya argument. Men kommer en budbärarinna från himmeln, den heliga oskuld, inför hvilken »den glödröda lidelsen» bäfvar, så mister hela gyckelspelet allt inflytande på sinnen, som äro mottagliga för något högre. Man kan visserligen ännu antyda, att skenbilden är sanning och att de heliga lagar, som ligga till grund för familjen, endast äro »konventionella»; men man känner ett styng i samvetet och förnimmer i djupet af sin varelse, att man har orätt. Man förnekar detta och anklagar samhällets »hyckleri»; men detta är ett gammalt

advokatknep, uppfunnet af ondskan och högmodet, och det påminner oss om sanningen af de ord, Justinus martyr uttalade, då han sade, att »de, som försvara öfverträdelser, aldrig skjuta skulden på dem, som öfverträda buden, utan på samhället». Samhället har visserligen sina synder, men den enskilde får ej på dess tillräckligt stora register öfverflytta felsteg, som påtagligen äro hans egna.

Det är klart, att barnens ställning skall blifva synnerligen vansklig genom de rubbningar i familjen, hvilka varda en följd däraf, att föräldrarne, så snart tycket upphör, hafva rätt att hvar på sitt håll knyta nya band. Hvad barnets fysiska uppehälle angår, framkastar fröken Key den socialistiska idéen, att hvarje moder bör af samhället under en viss tid få ett visst underhåll för sitt barn. Nästa steg blifver väl att kasta barnens underhåll och all barnuppfostran på samhället; men huru går det då med den prisade moderligheten?

I afseende på barns uppfostran motsätter sig fröken Key med skäl den brutalitet, som verkligen i forna dagar ofta förekom; hon uttalar för öfrigt rätt förståndiga meningar, såsom då hon yrkar, att förbuden ej böra vara alltför många men böra strängt upprätthållas samt att rättelserna ej få vara så talrika, att hörsammandet för-

svåras. Hon framhåller med rätta, att barnet behöfver ömhet samt att olika barnnaturer kräfva en olika, efter individualiteten lämpad behandling. Det mesta af allt detta känner man emellertid förut, innan man lärt det hos fröken Key, och man igenkänner Spencer i betonandet däraf, att de straff, som böra åtfölja förseelser, skola vara så beskaffade, att de te sig som handlingens egen naturliga följd. Men fröken Keys uppfostringssystem röjer dock en viss slapphet. Det må vara sant, att förr i tiden strängheten var alltför stor och hindrade den så väl behöfliga förtroligheten mellan föräldrar och barn; men ett motsatt fel af betänklig art ligger i den klemighet, som underhåller självsvåld och till sist dödar auktoriteten samt med detsamma barnets vördnadskänsla. Fröken Key vill värna barnets »sunda egoism». Men egoism är aldrig något sundt, egoism är självviskhet, och självviskhet är ett ondt. Fröken Keys terminologi är högst olycklig; hon menar till äfventyrs denna gång med egoism den självuppehållelse, hvarmed människan utvecklar sin förnuftiga egenart; men det må vara förlåtligt, om man är oviss, huruvida termen för tillfället bör fattas i denna ädlare betydelse, ty författarinnan förordar rätt ofta en alldeles »hänsynslös» egoism, likasom hon, såsom vi

redan sett, i sin erotiska teori lämnar självviskheten ett fritt spelrum. Hörom vidare! Fröken Key profeterar om en tid, då man blifvit nog upplyst att ej vidare hos barnen inskärpa onödiga moralbud utan för dem predikar »skönhetens och förfiningens evangelium». »Kultur odlas icke», säger hon, »tillräckligt genom att inprägla budorden, ty dem hafva många råa människor följt, och än mindre genom att inplugga regentlängder, ty den kunskapen hafva många brutala människor ägt.» Men »skönhetens och förfiningens evangelium» lämnar hvarken barn eller vuxna ett tillräckligt stöd mot lifvets frestelser och faror; de etiska budens inskärpande är alldeles nödvändigt, och de skola ses i ljuset — det är sant — af ett evangelium, men icke af skönhetens evangelium utan af det, som förkunnades af vår frälsare. Och om fröken Key säger, att »många råa människor hafva följt budorden», så är det nog ganska visst, att deras hjärtans råhet genom en sådan efterföljelse brutits, ty allt etiskt har en sådan verkan. Det är visserligen godt och lofvärdt att odla barnens skönhetssinne, men man misstager sig mycket, om man tror, att en sådan uteslutande estetisk kultur någonsin kan ersätta uppodlingen af det sedligt religiösa lifvet. Påståendet sammanhänger med frö-

ken Keys hyperestetiska sätt att betrakta alla frågor. I bilderna från »Jaktslottet» låter hon Rikard yttra följande: »Som barn erfor jag en bitter ovilja, när man sade, att det intet gjorde, om man var ful, bara man var snäll. Omvändt borde man nu säga barnen, att de äro snälla, i den mån de glädja andra med att vara vackra.» Man kan, då man läser dessa floskler, endast fråga: huru skall det då gå med de barn, som verkligen äro fula? Hafva de ingen rätt att vara till? De kunna ju ej glädja andra med att vara vackra, och om de äro aldrig så snälla, så har detta intet värde. Samma ringaktning för barnets moraliska uppfostran uttalar fröken Key på ett annat ställe, då hon säger: »När individualismens princip blifvit kött af vårt kött, blod af vårt blod, då skola föräldrarne och samhället bli lika ifriga att genom uppfostran dana originella varelser, som de nu äro att dana sedliga varelser. Ett absolut snällt barn blir då en lika sorglig syn som ett vanskapadt. Man skall hos barnet bevara naturvarelsens energi men rikta denna på den ädla uppgiften att varda en kulturmänniska.» Således är originaliteten i och för sig för mera än sedligheten! Men en ond människa kan vara ganska originell och hafva rätt mycket af »naturvarelsens energi». Man kan ej starkare, än

fröken Key här gjort, uttrycka sin etiska indifferentism. Annars hafva dock de flesta uppfostrare enats därom, att barnet först och främst bör utvecklas till en god människa, och godheten är en etisk egenskap. Det är för öfrigt under inga förhållanden troligt, att fröken Key löper faran att se ett »absolut snällt» barn. Vi dela visserligen ej hennes åsikt, att anblicken af ett sådant barn skulle vara »sorglig»; men barn äro aldrig alldeles fullkomliga, och »absolut» snälla lära de väl svårligen blifva. Fröken Key själf är ej egentligen »originell» i dessa satser, där hon prisar originaliteten på sedlighetens bekostnad; hon har hämtat läran från Nietzsche, som ringaktar godheten såsom vittnande om »slafmoral» men så mycket mer lofordar originaliteten, äfven där denna är fullkomligt utan hänsyn till andras rätt. Vi befara högeligen, att om, såsom fröken Key påstår, det nya seklet skall blifva »barnens århundrade» och epokgörande i barnuppfostringens historia, vi, därest hennes uppfostringsgrundsatser vinna tillämpning, skola få göra bekantskap med alldeles förvildade och tygellösa, låt vara intelligenta och »originella» exemplar af barn. Än mer torde detta blifva fallet, om »jaktslottets religion» skall blifva den gällande, enligt hvilken Julianus, då han gjort sig skyldig

till olydnad, aldrig fick strängare straff än det, att hans far då gaf honom en sak, som han länge önskat. Ett barn behöfver ej vara mycket originellt eller intelligent för att, om straffpåföljden är sådan, så snart som möjligt upprepa förseelsen.

II.

Fröken Keys allmänna åsikter i etiska frågor.

Skönhetslifvet står i fröken Keys tanke synnerligen högt, och det kan ju ock med något skäl sägas, att poesi och konst verkligen äro kulturens allra finaste blommor. Men det går ej an att sätta det estetiska i stället för det etiska och religiösa; ur jordmånen af en etisk-religiös odling bör skönheten växa opp. Det estetiska blifver ytligt, dess hesperiska trädgårdar »hänga i luften», om poesi och konst ej äga samband med lifvets allra djupaste ändamål och intressen. Den estetiska njutningen blifver, utan ett sådant samband, fullkomligen osund; det uppstår en njutningsaristokrati, som sätter sig öfver pliktlifvets plebejer samt småningom skattar det läckra och retande högre

än det flärdlösa och närande. Man begagnar en estetisk måttstock på föremål, för hvilka en helt annan värdemätare kräfves. Och småningom sjunka därmed — något, som ej var afsedt — dikten och konsterna själfva, ty man har beröfvat dem den must, som kommer ur det högre, renare andelifvet, och därmed depraverar man eller dödar dem. Det finnes en nära förening mellan muserna och det etiskt religiösa lifvets vårdande makter; brytes denna förening, så förjagas sånggudinnorna. Skalden var fordom *vates*, siare, och dragen märkas än i dag, där ej kallelsen blifvit vanvårdad. Men djupt känner han då ock, att han är en tolk ej endast för sinnenas utan för andens värld och att den förra hos honom bör genomskimras af den senare.

Hos Ellen Key visar sig, som sagdt, den fadda, hyperestetiska riktning, hvilken är den sanna estetiska odlingens karikatyr. »Den, som i vår tid lyckas finna en vacker form för ölbuteljer, torde omedelbart komma att verka mer för kulturodlingen än den, hvilken bekostar en nordpolsexpedition. Skönhetens religion skall slutligen besitta jorden.» På ett annat ställe säges det, att hufvuduppgiften i lifvet är daningen af människor, som äro »sköna, lyckliga och *därigenom* goda». Hvilken paradox!

Ej äro »sköna» människor alltid därför goda. Ej är lyckan en borgen för godhet. Lyckan är, liksom olyckan, farlig; om godheten ur dem skall framgå och bevaras eller förloras, det beror på deras användning. »Samhällslagarna skola omdanas efter skönhetslagarna.» Skall detta kunna på allvar försökas, måste åtminstone de senare vara mer oomtvistliga, än nu är fallet. Och det är för öfrigt långt mera sannolikt, att samhällets allmänna andliga utveckling skall främja en sann estetisk odling, än att den senare skall föranleda den förra. En ensidigt estetisk personlighet, Friedrich v. Schlegel, har en gång prisat »die göttliche Faulheit». Ellen Key gör på samma sätt, då hon förklarar, att »rätten till lättja en gång skall blifva lika erkänd som rätten till arbete». Om nu annars lättjan är något afundsvärdt tillstånd och om verkligen en »rätt» till densamma finnes, så kan Ellen Key trösta sig därmed, att »rätten» redan nu af ej så få människor är begagnad.

Under dessa förspel och löpningar framskymtar grundtemat. Vi behöfva en ny religion, och denna religion skall blifva lycksalighetens.* Denna religion väntar än på allmänt erkännande men

* Artikeln »*Kvinnlig sedlighet*».

har redan sina bekännare. Och för en sådan bekännare »äro nu redan alla etiska värden omvandlade» (det duger naturligen ej att på ärlig svenska säga »förvandlade»). Plikt finnes ej, om ej möjligen plikten att vara skön, att omgifva sig med sköna föremål och hafva stil i sin personlighet. Nu äro faktiskt ej alla människor sköna; somliga äro från födseln fula. Deras mänskliga bestämmelse skulle, efter de gjorda premisserna, således från början vara ohjälpligt förfelad.

Allt detta är nu ett påtagligt nonsens. Men till grund för fröken Keys lösa påståenden skulle ju i alla fall kunna ligga någon rimlig tanke. Må vi söka utfinna den.

Mot Kants moraliska rigorism, som kräfde att hvarje handling skall företagas icke på grund af böjelse utan på grund af aktning för sedelagen (det enda för honom tänkbara sätt att undvika inblandningen af lägre, empiriska, subjektiva och med orenhet uppblandade motiv), förspordes ganska tidigt gensägelser. Man kan tänka sig ett tillstånd, hvari plikt och böjelse äro *ett* och hvari människan åtrår just hvad hon bör åtrå. Ett sådant tillstånd måste vara högre och utvisa en större fullkomning än det tillstånd, hvari plikt och böjelse bekriga hvarandra. Och när det tillståndet inträdt, kan

människan tryggt till bestämningsgrund för sitt handlande välja hjärtats böjelse, emedan mellan denna och plikten ej längre någon brytning finnes, ande och natur redan äro försonade. Man behöfver på en sådan ståndpunkt endast följa sin lyckliga instinkt. Människovarelsen är i harmoni, »Arkadien» är återvunnet. En sådan människa är »eine *schöne Seele*», ingen slitning visar sig i hennes väsende, behaget åtföljer hennes rörelser. Utan reflexion följer hon af omedelbar känsla det rätta. Frihet och naturnödvändighet äro förenade; villigt hörsammar — man behöfver ej välja det stränga ordet »lyda» — människan rösten af sin genius. En sådan varelse är bra mycket älskvärdare än en träaktig, tråkig pliktmänniska, som, jämt surmulen, ställer sig under lagens ok. Skönhetens tillstånd är högre än den stela pliktens; i skönheten äro plikt och drift ej längre i fejd.

Skulle nu detta tänkas vara fröken Keys åsikt — något, hvaremot dock hennes uttalanden om det konventionella i *all* moral strider —, så bör det erkännas, att skönheten, sådan den här fattas, är etisk skönhet, således ej en skönhet, som står i strid med eller föraktar det sedliga. Nu är visserligen läran, om den tills vidare får anses vara Ellen Keys, hos henne förorenad genom alm-

qvistska parodoxer om törnroslifvets helgd, genialitetens upphöjdhet öfver pliktbudet och den erotiska naturgrundens supremati. För henne, som för Almqvist, är Ormusd alltid tråkig och Ariman alltid snillrik. Men förutsatt att nyssnämnda teori om pliktens och böjelsens förenlighet vore hos fröken Key alldeles fri från dessa störande och grumlande tillsatser, så kan det i alla fall sättas i fråga, huruvida den är riktig.

Sant är, att likasom människan före fallet måste tänkas hafva företett den nämnda endräkten mellan ande och natur, så är det ock människans mål att återvinna densamma. Härvid gäller naturligtvis, att denna »endräkt» måste, om förhållandet skall vara etiskt, tänkas så beskaffad, att människans begär och böjelser villigt subordinera under hennes förnuftiga ande, hennes högre jag. Genom inre helgelse, daglig förnyelse kan saken ock bringas därhän, att »dygden blifver en vana» och att människan lättare besegrar det onda.

Men det vore ett misstag, om man trodde sig ej längre behöfva strida mot begären. Just de människor, som mest sträfvat i det godas tjänst, hafva fått erfara, att kampen aldrig i detta lif får upphöra. Paulus själf klagade: »Det goda, som jag vill, gör jag icke; men det onda, som jag icke

vill, det gör jag.» Det går aldrig an att öfverlämna sig åt ett »laisser-aller». Det är alltid, äfven hos den bäste, en motsats mellan ideal och verklighet. Just de djupaste andar måste ofta känna en inre splittring mellan det högre och det lägre samt upprepa apostelns klagande ord: »Jag, arma människa, hvem skall lösa mig från denna dödens kropp», ett uttryck, som ej betyder, att det kroppsliga i sig är ett ondt, men väl att vår syndiga natur städse föranleder faror och frestelser.

Vi hafva undersökt beskaffenheten af den jämförelsevis ädla men i öfvervägande grad estetiska uppfattning, enligt hvilken, i motsats mot den etiska rigorismens lära, det antages, att människan utan nämnvärd strid kan göra det goda af böjelse och endast behöfver följa sin sedliga takt, sin ljusa instinkt. Det är en vacker lära, men den är beklagligtvis ohållbar.*

Men vi hafva gjort Ellen Key en alltför stor heder, då vi för ett ögonblick antagit, att hennes hyperestetiska riktning skulle vara af ofvannämnda ädlare art. Det visar sig, om man närmare betraktar saken, att hennes uppfattning är fullkomligt oetisk. Man har kunnat skönja det redan i hennes

* En enda har funnits, hos hvilken det goda blifvit natur och hvilken »ingen kunnat straffa för synd».

ofina behandling af erotiska frågor; man skall se det allt klarare, ju mer man granskar hennes allmänna åskådningssätt.

Fröken Key har i serien af »Verdandis» småskrifter utgifvit en bearbetning af Letourneau's »L'évolution de la morale», och denna bearbetning är gjord af henne själf. I denna skrift drifvas de farligaste satser. All sedlighet är konventionell. Människan har gifvit namn af rätt åt det, som hon funnit vara för henne förmånligt. Känslan af kvinnlig kyskhet uppkommer genom fruktan för männens straff. Den moraliska känslan är ingalunda medfödd utan en produkt af dressyr och växlande efter olika kulturformer. Rättskänslan har uppstått ur hämndkänslan, af hvilken den endast är en förädling.

I nästan alla dessa satser göra Letourneau och den, som »fritt» bearbetat hans arbete, sig skyldiga till det ofoget att förblanda *post hoc* och *propter hoc*. Af den omständigheten, att statens straffrätt efterträdt blodshämnden, där den enskilde och ätten själfva »uttogo sin rätt», har man ingalunda befogenhet att draga den slutsatsen, att rätten har sin grund i blodshämnden. Det slumrar hos människan ett medvetande om rätt och orätt. Detta medvetande kan vara omtöcknadt, men det

bryter småningom fram. Det kan vara förmörkadt af barbari och vidskepelse, men det framgår alltmer i ljus. Att olika tider och civilisationer förete relativt olika etiska åsikter, detta betyder ej, att själfva de etiska grundidéerna växla och förändras, utan blott att människan, som förut dunkelt eller oriktigt uppfattat dessa grundidéer, utvecklar *sig* till en renare förnimmelse af desamma. Ursprungligen ägde människan dessa idéer ogrumlade, men ett fall, ett affall har ägt rum — något som visserligen alldeles strider mot fröken Keys naturliga evolutionsteori, enligt hvilken människan utvecklat sig ur djuret, men som dock af religionshistoriska forskare funnits alldeles antagligt —, och genom detta affall fördunklades hela hennes etiska uppfattning. Polyteismen uppträdde i olika former. En religiös superstition med grymma människooffer och osedlig kult (astarte-dyrkan o. s. v.) snedvred det sedliga åskådningssättet. Men drag af en hög och ädel sedlighet kunna dock än skönjas i vissa forntidsfolks urkunder, såsom i veda-skrifter af åldrigt datum. Och en strängare, om än partikulariserad sedlighet visar sig hos »egendomsfolket», hos Israel, till dess att omsider den »Vertiefung» af det sedliga uppfattningssättet, om hvilken t. ex. Wundt talar, uppen-

barar sig i bergspredikningen och för öfrigt i hela Kristi lära, där allt hänföres till uppsåtet, hjärtegrunden, och där ej längre bokstafven dödar anden, såsom fallet var hos ett stort antal af fariséerna.

Den närvarande af Ellen Key bearbetade skriften gör sig, som man sett, till tolk för den åskådningsform, enligt hvilken intet fast i etiskt afseende finnes utan de moraliska föreställningarna ständigt växla. Samvetet säger då under vissa tider *ett*, under andra tider något helt annat. Samvetet »irrar» således. Såsom väl bekant, hafva ock många människor omfattat denna lära om ett »irrande samvete». På sådant sätt hafva de förklarat och tydt det besynnerliga förhållandet, att i åtskilliga äldre folks moralkodex rent af osedliga eller ock etiskt likgiltiga handlingar kunde framställas som anbefallda och pliktenliga, hvadan ock individen kunde erfara »ånger», om han ej utförde den osedliga eller sedligt likgiltiga gärningen.

Man har, då man antager ett irrande samvete, förväxlat samvetet med en annan form af förnimmelse. Det har funnits tidsskeden i den mänskliga utvecklingen, under hvilka det sedliga föreställningssättet varit — såsom ofvan nämnts — förmörkadt; då har ock den sedliga känslan varit utsatt för missvisningar, och dessa missvisningar

hafva tolkats som samvetets röst. Men rätta förhållandet är, att samvetet därunder ej varit aktuellt utan förhållit sig slumrande. Ofvanantydda förmörkelse af den sedliga uppfattningen kan bero på barbari och grof okunnighet; den kan ock bero på ett religiöst sedligt förfall. Under dessa förhållanden är den sedliga känslan ej utvecklad eller ej ren, och människan tyder den missriktade, af vidskepelse eller fanatism grumlade känslans röst såsom samvetets stämma. Till dylika förväxlingar kan människan i alla tider göra sig skyldig. Hon kan med orätt tolka som »godt samvete» en förnimmelse af inre harmoni, oaktadt denna förnimmelse kan bero på något helt annat. Och hon kan på motsatt sätt tyda en inre disharmoni, för hvilken inga samvetsskäl ligga till grund, såsom yttringar af samvetsförebråelse. Ju mer etiskt renad människan är, dess mindre ofta inträda dylika sammanblandningar, och etisk renhet kan finnas äfven på en jämförelsevis låg kunskapsgrad. Men där dessa växlingar förekomma, bero de naturligtvis på den mänskliga ofullkomligheten och därpå att känslan till sin natur alltid är mer eller mindre dunkel och ej har begreppets klarhet; de bero på ett oriktigt sätt att subsumera det enskilda fallet under sedebudet. Men där samvetet

verkligen talar, där gör det sig ock förnummet såsom sådant och kan ej förväxlas med något annat. Olyckan är blott, att människan kan förslöa eller till sist förhärda sitt samvete; då tystnar dess stämma, och etisk undergång förestår eller är inne.

Betraktar man människan såsom en blott naturvarelse, skall man aldrig rätt uppfatta samvetets betydelse. Ty detta kommer från vår andliga, ideala varelse, hvilken ej är underkastad förgängelse. Det vittnar, att vi tillhöra två världar; samvetet innebär vårt ädlare jags reagerande mot kränkningar. Aldrig talar samvetet starkare än omedelbart efter den onda handlingens begående, och det talar, äfven om det är alla utsikter för att gärningen aldrig skall upptäckas. Ja, äfven där aldrig någon upptäckt göres, kan samvetet drifva en ogärningsman att bekänna sitt brott. Denna omständighet pekar från det nuvarande lifvet till det eviga lifvet, till en högre verklighet än sinnevärldens, till ett rike af helighet, hvars lagar man ej ostraffadt öfverträder. Ja, denna omständighet pekar på en högre världsordning, på den som grundat denna världsordning, på Gud. Och därför är samvetet ej endast vår egen evighetsvarelses stämma utan i och med detsamma Guds röst.

Där människans hela sedliga väsen antingen är försjunket i ett nästan djuriskt barbari, i ett tillstånd af ytterligt låg kultur, eller ock är förmörkadt och missbildadt genom inflytelser från en sensuell eller hemsk religionskult, där kan ej samvetet komma att funktionera annat än mycket sporadiskt. Men det är ett betänkligt sofisteri att vilja förneka dess tillvaro eller kalla det växlande blott på den grund, att stundom brott eller tomma ceremonier omgärdats med ett förment samvetsbuds helgd. Detta omgärdande har antingen berott på afsiktligt bedrägeri eller på en okunnighet, som — i enlighet med hvad nyss nämnts — förväxlat samvetsrösten med en grumlig och oren uppfattning af det sedliga, en missledd känsla. I sig själfva äro sedebuden eviga, och samvetet irrar ej. Det finnes en oskrifven, inre samvetslag, och Antigone säger:

Ej först i dag, i går, nej evigt lefver den.

Dess förbindande makt kände Plato. Han kände, att man måste följa den, äfven om man visste sig kunna utan all fara för upptäckt och straff begå det onda. Själen bör göra det rätta, »antingen hon har Gyges' osynliggörande ring eller icke». Det finnes alltid ett öga, som skådar allt. Och det

rätta är evigt, dess bud hafva ej uppkommit ur sed och bruk; men väl skola vi omforma sed och bruk efter dem.

Redan sofistiken i Hellas dref satsen, att det ej finnes någonting i och för sig godt eller ondt. Läran är gammal. Den är ock sedan länge vederlagd. Men ständigt uppdyker den å nyo, och den har, som vi se, fått en eftersägarinna i höga norden. Denna kläder sina ord som en sierska, men hon är ej någon Diotima, och hennes tal är ett tomt ordsvall.

Det är en farlig sak att uppställa falska teorier i etik. Ur dessa hämta människor sedan falska maximer och principer. Men Rousseau — själf annars i många fall en sofist — hade rätt, då han sade: »mieux vaut une mauvaise action qu'un mauvais principe». En enstaka dålig handling kan ångras; men de falska principerna sätta det onda i system. Vi böra bedöma felande medmänniskor mildt, ty vi fela alla dagligen i mångahanda måtto. Men vi böra akta oss väl för att skapa teorier, enligt hvilka det goda göres till ondt, det onda till godt. »Ve dem», säger Israels profet, den väldige Jesaja, »ve dem, som kalla det onda godt och det goda ondt, som göra mörker till ljus och ljus till mörker!» En vördnadsvärd gammal

universitetslärare* har en gång yttrat: »Den inre frestelsens mästarekonst sträcker sig ej blott till att öfvervinna viljan men äfven till att vrida tankegången ur led, så att det, som är last och brott, kallas människans rättigheter, och lögnens foster kallas sedliga grundsatser, medan rätta benämningen vore de låga begärens förevändningar och godtyckets hugskott.» Må man noga taga sig till vara för att gifva den här omtalade »inre frestelsen» ett stöd genom en osund teori! Undertecknad antager visserligen utan tvekan, att fröken Key anser sig hafva rätt i sin uppfattning samt skrifvit enligt sin åsikt; men hon borde hafva iakttagit större försiktighet i frågor, som äro af så stor vikt, och hon kan icke frikännas från ett bedröfligt »jongleri» med begreppen. Någon verklig undersökning och utredning anställer hon aldrig; det är ju långt lättare att framställa teorier utan att bevisa dem. Dessa teorier kunna för de outvecklade hafva något bestickande, emedan de utgifva sig för att vara frisinnade, och jämväl blotta skenet af frihet lockar ju alltid en mängd människor, Men sinnlig frihet leder till träldom under sinnena, och om fröken Keys teorier gäller Taciti yttrande:

---

* *V. E. Svedelius.*

Quanto majore libertatis imagine tegebantur, tanto eruptura ad infensius servitium.

Egoism har i allmänhet af ädlare människor ansetts förkastlig. Att i sitt handlingssätt låta bestämma sig endast af egen fördel eller njutning med åsidosättande af andras rätt, detta har betraktats som klandervärdt, och ju mer järnhård egoismen varit, dess mer fördömelsevärd har den ock aktats. Fröken Key begagnar en annan terminologi. Hon innefattar under begreppet egoism äfven den lofliga självbevarelsen och individens berättigade sträfvan att utveckla sig till det, hvartill han genom sina gåfvor är ägnad. Nu är visserligen en sådan terminologi ägnad att förvilla; men låge felet uteslutande i en förändring af hittills begagnade termer, så vore skadan ej stor. Vid närmare skärskådande finner man emellertid, att fröken Key under skylten af denna ändrade term insmugglar just den egoism, som med rätta och af ålder ansetts förkastlig. Hon låter sålunda den vackra rubriken af självbevarelse och självutveckling eller »egoism» i bättre mening blifva liksom ett skydd jämväl för egoismen i lägre betydelse, ty hon anbefaller »hänsynslöshet» i utvecklingen af individens »alla» krafter. Tadlar man henne härför, så skall hon kunna hänvisa därtill, att hon på

andra ställen gifvit åt egoismen samma betydelse som självbevarelse och självutveckling. Men ett sådant spegelfäkteri är snart blottadt. Fröken Key har själf därom dragit försorg genom sitt trägna användande af Nietzsches tankar och uttryck, och i honom har just den onda, den hänsynslösa egoismen en försvarare.

Nietzsches lära bildar en skärande motsats till de humanitetsbegrepp, öfver hvilka vår tid annars och ej utan själ berömmer sig. I sina skrifter — bland hvilka särskildt »Also sprach Zarathustra» och »Jenseits von gut und böse» ådraga sig uppmärksamhet — har han förkunnat »öfvermänniskans» rätt att förtrampa andra. Allas eller de flestas väl är för honom ej det önskvärda. Han hoppas på utbildningen af vissa starka, öfverlägsna människoexemplar, som skola grundlägga en hednisk, aristokratisk kultur. Kristendomens moral, som gynnar de svaga, är en »slafmoral», som uppkommit ur de undertryckta rasernas hat; »herremoralen» är de starka andarnes, de förnämas utmärkande kännetecken. Kristendomen har förgiftat alla begrepp, ändrat alla rätta värden; den har kallat de tappra och stolta för onda, de svaga och ödmjuka för goda. Därför behöfves nu framför allt en »Umwerthung aller Werthe». I grunden kan denna lära

aldrig tala om »moral»; den är djupt immoralisk och förnekar all moralitet. »Jag förnekar sedligheten», säger Nietzsche, »alldeles så som jag förnekar alkemien, det vill säga, så att jag nekar dess antaganden och meningar; däremot kan jag ju ej neka, att det funnits alkemister, som trott på dessa antaganden och meningar.»* »Jag förnekar», tillägger han, »äfven osedligheten; därmed nekar jag ej, att tallösa människor känna och tro sig osedliga, men endast att det finnes något sanningsskäl för en sådan känsla.» De stora förtryckarne, de af intet undseende bundna heroerna äro Nietzsches älsklingar; han beundrar Cæsar Borgia. En gång skall den väldige genius komma, som ej lyder någon annan vilja än sin egen och för hvilken godt och ondt ej hafva någon betydelse. Nietzsches orimliga och upprörande läror kunna ej uteslutande förklaras som en reaktion mot den »nivellerande utilitarism», som en tid var på modet; de äro yttringar af en midt i all konst- och intelligensnjutning brutal egoism, som hyllar den egna styrkans rätt, och dessutom af ett antikristiskt sinnelag. De förebåda den antikrist, som en gång — kanske i en jordisk härskares mäktiga

---

* *Friedrich Nietzsche:* Morgenröthe.

skepnad — skall »upphäfva sig öfver allt, som Gud eller heligt kallas, så att han sätter sig i Guds tempel såsom en Gud och föregifver om sig själf, att han är Gud».*

Det är af Nietzsche, som Ellen Key lånat sina sjudande uttryck om »självförhärligande», om »förnämhet», om »lidelse» o. s. v. Fröken Key förnekar visserligen, att hennes »individualistiska ståndpunkt blifvit bestämd genom Nietzsche»; men det är alldeles tydligt, att han på henne haft ett stort inflytande. Hon har okritiskt upptagit hans satser. Hon är ej så följdriktig som han, ty hon försöker — om ock fruktlöst — att förmäla individualism med socialism, ett försök hvarpå Nietzsche ej inlåtit sig. När hon sträfvar att åt sig vindicera självständighet i förhållande till Nietzsche, har man svårt att tro henne; hon är lika litet i denna punkt som i andra originell, men visserligen är hon i så mycket högre grad inkonsekvent och motsägelsefull.

Det är ett fullkomligt eko af Nietzsche, när Ellen Key säger, att kristendomen brutit människans mod, »då den från jorden riktade själen mot evigheten och gaf försakelsen högsta platsen bland de

---

* 2 Tess. 2:4.

etiska värdena». »Genom den *Umwerthung aller Werthe*, som nu försiggår», tillägger hon, »skall i stället lyckan erhålla denna plats.» Det är Nietsches aristokratism, som går igen, när hon antyder, att »bildningen, om den skall förbli utsökt, åter måste varda fåtalets egendom, ett fåtals, som med vällust kan njuta sitt förnäma afstånd från hopen», eller när hon säger, att »samtidens fräna demokrati med dess genom anspråk dubbelt sårande halfbildning ovillkorligt måste fylla fina, aristokratiska naturer med leda och eremitlust». En efterklang af Nietzsche röjes i Ellen Keys yttrande, att för konstnärsnaturer och härskarnaturer en väg är förelagd, som är helt annan än Jesu väg. När fröken Key prisar »människans ideala syn på sin egen självhärlighet», så höra vi å nyo Nietzsche tala.

Nietzsche spökar i följande loford öfver individualisterna, ett loford som har en narraktighet och öfverspändhet, hvilken endast fröken Key kan åstadkomma. »Dessa individualister begå och hafva alltid begått handlingar, hvilka omedelbart endast haft deras egen lycka till mål och ofta vållat andra stora lidanden. Men medelbart kommer dock dessa människors egoism släktet till godo. De älskande, hvilka söka sin egen lycka i en förening, som kallas laglös eller brottslig, gifva

därigenom ofta släktet en begåfvad och lifsduglig medlem.[1] Härskarnaturen, som för sina mål offrat hundratusenden, har medelbart framkallat resultat, hvilka under många generationer gagnat mänskligheten.[2] Geniet, hvilket skapar för sin egen glädje, vållar många människor lidande, vare sig genom att i egoistisk köld förbise dem, eller genom att med snart uppflammande och snart slocknande värme närma sig dem.[3] Men de verk, som geniet genom sin självkoncentration eller sin öfvergående känslas inspiration skapat — dessa verk hänföra människorna århundraden efter att de enskilda människor, dem geniet förbrukat, längesedan upphört att lida. Och äfven när undantagsmänniskors stora, hejdlösa men praktfulla lidelse icke medelbart kommit att gagna mänskligheten, så har den dock varit en omedelbar uppenbarelse om de väldiga dimensioner människonaturen, i ondt som godt, kan uppnå, en uppenbarelse hvilken äfven äger sin betydelse för utvecklingen.»

[1] Kanske ock en stackars kandidat till sjukhuset, tukthuset eller schavotten. *Förf.*

[2] Hvad är det gagnande resultatet af Napoleons eröfringskrig?

[3] Goethe »närmade sig med snart uppflammande och snart slocknande värme» åtskilliga kvinnliga individer. Den store skalden har därigenom endast gifvit ett beklagligt exempel på otrohet.

Det är ett bidrag till löslighetens och inkonsekvensens stora historia, att samma författarinna, som anser, att »bildningen, om den skall förblifva utsökt, måste vara *fåtalets* egendom», dock i åtskilliga af sina skrifter framhållit önskvärdheten däraf, att den estetiska bildningen alltmer måtte trycka sin prägel äfven på kroppsarbetaren, hans hem och omgifningar. Men inkonsekvenser upphöra att förvåna, då de härröra från Ellen Key.

»Ingen individualist intalar sig», säger fröken Key, »att han lefver för någon annans skull än sin egen eller med något annat mål än att framarbeta och förädla sin naturs alla tillgångar.» Egoismen kan knappt klarare uttryckas; tanken på andra är utesluten, och detta är fullkomligt i öfverensstämmelse med Nietzsches program. »Undantagsmännens stora, hejdlösa men praktfulla lidelse», som af fröken Key anses vara en rätt tilltalande uppenbarelse af människonaturens väldiga dimensioner, har fått en för alla tider slående illustration i Nero. Men hvad godt har Nero gjort mänskligheten?

På ett annat ställe låter fröken Key Hugo Löwenstjerna yttra, att det vore en fåfäng möda, om man ville försöka lära »*öfvermänniskor* och *hjordmänniskor* att förstå hvarandra». Åter ett plagiat

från Nietzsche. Men författarinnan söker för sina plagierade idéer auktoritet från tider, hvilka föregått Nietzsches, och hon säger en gång, att fransmannen Vauvenargues redan anat den stora sanningen om »människans självhärlighet». Ack, bästa fröken Key, den tanken har långt äldre anor; har vår goda fröken alldeles glömt ormen i paradiset, som sade: »I skolen blifva såsom Gud»?

»Människokulturens största målsmän» äro för fröken Key Goethe och Nietzsche.* Sammanställningen af Goethe och Nietzsche är alldeles godtycklig, ty Goethe intager en långt högre ståndpunkt än Nietzsche. Sannerligen, den, som skrifvit Faust och den etiskt upphöjda Ifigenia, är alltför god för att samordnas med den nämnde filosofiske dilettanten. Goethes hela objektiva skaplynne, hans insikt i sedens betydelse, hans obenägenhet för tvära omstörtningar göra, att han visst icke kan ställas på samma linie som condottieren Nietzsche.

Begreppet om en försyn har plågat Nietzsche. »Es ist zum Erbrechen», säger han, och fröken Key låter i sina skildringar från »Jaktslottet» Rikard upprepa hans ord.

---

* *Tankebilder II*, sid. 172.

Alltigenom visar sig hos fröken Key, såsom vi hafva sett, beroendet af Nietzsche. Må hon protestera däremot, det bekommer oss föga. För den, som själf läst Nietzsche, är saken alldeles klar och oomtvistlig.

Nietzsches »Selbstverherrlichung» — en enligt hans tanke lofvärd egenskap — öfversättes af fröken Key, när hon ej begagnar den omedelbara försvenskningen »självförhärligande», med »självhäfdelse», och detta ord har för henne rent af blifvit ett favorituttryck, ehuru det, om man tänker på den juridiska betydelsen af »häfdande», har en elak bismak.

Det är för människan ett behof att tillbedja. Tillbedjans enda värdiga föremål är Gud. Men vill man ej tillbedja honom, så tillbeder man kraft och snille, fri erotik och hänsynslöshet, »öfvermänniskor» och »förnäma» heroer i våldsherradöme eller könskärlek. På den vägen följer fröken Key förebilden Nietzsche.

»Självhäfdelse» är, enligt fröken Key, den hänsynslösa, fulla och fria utvecklingen af den egna personligheten. Individen har rätt att bruka allt som medel för denna utveckling. Människan skall utvidga sin intelligens och göra sin vilja fast. Dessa bestämningar äro ty värr mycket formella

och säga oss ingenting om intelligensens eller viljans innehåll. En stark intelligens kan vara riktad på låga, självviska mål; en fast vilja kan söka bereda framgång åt egoistiska sträfvanden, ja, vara hänvänd till det onda. Fröken Key anar dessa vådor och anbefaller en egentligen mot hela hennes teori stridande förmedling och kompromiss mellan egoism och altruism, en »jämvikt mellan självviskhet och osjälfviskhet», ett aristoteliskt *μέσον*, hvars ohållbarhet lätt inses, om man besinnar, att skillnaden mellan godt och ondt är kvalitativ, ej graduell. Är jag självvisk, så är jag en egoist, antingen jag hunnit mer eller mindre långt i egoism. Är jag osjälfvisk, så är jag ödmjuk och uppoffrande, låt vara att jag kan befinna mig på ett lägre eller högre stadium i ödmjukhet och uppoffring.

Hvilket är nu det rätta förhållandet mellan »egoism» och »altruism»? Har jag aldrig rätt att »häfda» min egen personlighets rätt till fri utveckling? Frågan är viktig, men fröken Key kan ej lämna något bidrag till dess besvarande, hon för oss endast på afvägar just därför, att hon lofsjunger »den hänsynslösa självhäfdelsen».* Se här

* *Tankebilder I*, sid. 158.

ett försök att bringa frågan in under en rätt synpunkt!

Budet att vi skola älska vår nästa såsom oss själfva vittnar, att vi i viss mening hafva rätt att ägna oss själfva kärlek. En sträfvan till själfbevarelse är hos oss nedlagd, och vi hafva både plikt och rätt att ägna oss åt ett sådant sträfvande i alla de fall, där ej plikt mot fädernesland, mot religion, mot familj, mot nästan bjuder oss att våga, ja uppoffra vårt lif. Vi hafva plikt och rätt att söka fylla vår bestämmelse i lifvet, att på vårt individuella sätt utdana vårt mänskliga väsende, att utbilda oss för de uppgifter, till hvilka vi äro ämnade och skickade. Vi skola »använda våra pund», vi få ej nedgräfva dem, ej underlåta att förkofra dem. Men icke få vi älska allt hos oss, ej få vi ömt klema med våra laster och begärelser; vi måste sträfva att göra vår lägre natur till ett lydigt organ för den högre, andliga naturen. Vi hafva rätt och plikt att arbeta för vår själs välfärd, att söka aflägsna de hinder, som hos oss själfva finnas för densamma, och att vara »vår genius trogna». Vi skola vårda våra anlag och utveckla dem, så att vi kunna fylla vår särskilda kallelse i lifvet, antingen vårt arbetsfält är förlagdt inom den materiella eller inom den andliga kultu-

rens områden; vi böra söka göra oss dugliga att utföra det värf, som är för oss det mest passande och värdiga. Vi skola utveckla oss till verklig självständighet, så att vi ej träla under falska auktoriteter, de må nu vara en ultramontan papism eller ett ensidigt politiskt parti eller den så kallade allmänna meningen. Vi böra ej sjukligt lyssna till dem, som mana oss att förkväfva våra humana intressen, vårt sinne för konst och världslig odling, i det att de förebära sådant vara stridande mot våra religiösa intressen och det enda nödvändiga. Man fordrar stundom af oss alldeles falska »ackommodationer», på hvilka vi visst icke behöfva eller böra ingå; vi skola lyda vår innersta åsikt. I allt dylikt hafva vi att »häfda» vår frihet.

Men detta är något helt annat än den »hänsynslösa» utvecklingen af »alla» våra krafter, hvilken förordas af fröken Key. Vi få aldrig vara hänsynslösa, och vi få ej utveckla våra sinnliga krafter till falsk självständighet: de skola ej tillintetgöras men tyglas och göras till redskap för det högre lifvet. Den hänsynslöse kränker andras rätt; detta är oss strängt förbjudet: »allt hvad I viljen att människorna skola göra eder, det gören I ock dem!» Vi skola taga oss till vara för högmodet så väl som för hängifvenhet åt köttets evangelium;

de äro ofta förenade, och de dåra stundom många sinnen genom glansen af en genialitet, som kan vara äkta och verklig men lösslitit sig från alla heliga band. Det finns ett sätt att egoistiskt häfda sin frihet och sina intressen; fullföljes denna egoism, så leder den till diabolisk förhärdelse. *Teoretiskt* uppträder denna egoism i en doktrin, som är irreligiös och utblottad på etik, ja mot densamma fientlig; den förkunnar en hednisk »lifsglädje», som är tom på kärna, och den försvarar lustarnas frihet. I vissa af sina yttringar röjer denna riktning ett verkligt hat mot religion och sedlighet. Dess målsmän kunna oädelt utfara i skymford, blott de, såsom någon sagt, tycka sig »lukta kristet blod». De håna gärna vid lägligt tillfälle så öfverhet som kyrka; de äro laglösa andar, och familjen har ej för dem någon helgd. De pocka på »själfhäfdelsen», och de anse lofligt att bryta besvurna band, allt eftersom tycket och böjelsen växla. De hånle, om man säger dem, att familjen är en makt, som står öfver individerna och till hvilken dessa hafva förpliktelser, som måste fyllas, skulle än hjärtat ofta svida därvid. De sakna i grunden den verkliga vördnaden för kvinnans bestämmelse, och hon är i deras tanke, om de ville bikta sin mening, blott ett njutningsmedel.

De hafva aldrig fattat det sanna i skaldens ord om det oskuldsfulla hos ädla kvinnor:

> — in der Grazie züchtigem Schleier
> Nähren sie wachsam das ewige Feuer
> Schöner Gefühle mit heiliger Hand.

Egentligen borde dessa »självhäfdelsens» och egoismens apostlar väcka afsky hos tänkande och finkänsliga kvinnor. Det är emellertid ett sorgligt faktum, att de göra propaganda just bland kvinnor; det är en bedröflig verklighet, att just Ellen Key har en hel svärm af hängifna kvinnliga anhängare. Ett öfverskattande af allt estetiskt och en upprörande snilledyrkan karakterisera dessa kretsar. Det är en ädel och hög plikt att hafva konstnärligt utförda gardiner och stilfulla husgeråd; men det är ej alls någon plikt att vara trogen i äktenskapet: om en ny böjelse infinner sig, så kan man gärna ingå en ny fysisk förbindelse. Snillet har rätt till allt; Goethe prisas just för sin erotiska ombytlighet, hvilken annars väl måste betraktas som en svaghet hos den utomordentlige mannen. *Ett* är att hafva öfverseende med mänskliga brister och lyten; *ett annat* är att bygga upp en lära, enligt hvilken felen äro förtjänster. Och det är mot en sådan doktrin, icke mot något annat, som denna lilla broschyr är riktad.

Fröken Key uppsöker gärna skydd för sin individualism hos poetiska märkesmän, och en af dessa är Ibsen. »För Ibsen finns», säger hon, »intet högre evangelium än personlighetens självhäfdelse, ingen högre sedlig lag än personlighetens hängifvenhet åt sitt ideal.» Hon tillägger: »För honom, som för Nietzsche, är öfvermänniskans afgörande prof förmågan att stå ensam.» Hvad Ibsens ställning till »självhäfdelsen» angår, så kan det visserligen vara troligt, att han är en ensidig individualist; men han är ju alltid så gåtfull och road af att insvepa sig i ett konstigt dunkel, att man ej med säkerhet kan säga, hvilka åsikter han i verkligheten äger. Hvad förmågan att stå ensam angår, så kan den visserligen vara aktningsvärd, därest den ensammes öfvertygelser äro goda, och erfarenheten har lämnat exempel på ädla personligheter, som, ganska mycket misskända af sin samtid, fått stå skäligen ensamma. Men icke är ensamheten i sig något prof på värde. Man kan stå rätt ensam om öfvertygelser, som äro alldeles bakvända eller farliga, och envisheten blifver då halsstarrighet. Mängden har visst icke alltid rätt; men den ensamme har ej heller, blott därför att han står ensam, rätten på sin sida.

Tillvarons värde lär för Ibsen, om man får tro

hans beundrarinna, »uteslutande bero af helheten i den lidelse, med hvilken enhvar hängifver sig åt det för honom högsta lifsvärdet». Om nu lifsvärdet är rikedomars hopande eller vällust, så är värdet rätt lågt, men det kan ju vara föremål för en mycket hel »lidelse» och skulle i sådant fall vara berättigadt. Repar man på detta sätt upp trådarna i fröken Keys sofistiska fraseologi, så återstår ej mycket af hela sömmen.

Fröken Key prisar den »härligt sjudande fräckhet», som, enligt hennes förmenande, Ibsen, då han var ung, ådagalagt, och hon gör den åldrande Ibsen till en »anarkist», hvars ej minsta storhet det är att hafva insett kvinnan vara »den personligvordna anarkien». Ja, nog är det anarki i fröken Keys tankevärld, huru det nu för öfrigt må vara beställdt med Ibsens anarkism, för hvilken verkliga sannolikhetsskäl finnas, eftersom han yttrat en viss tendens att »sätta torpedo under arken» och »slå spelet öfver ända».

Ellen Key anser det vara betecknande för Ibsen, att för honom »tviflet och sorgen» äro »större än tron och hoppet». Det vare långt från oss att kasta en skugga öfver det ärliga tviflet eller att ej hysa medlidande med den verkliga sorgen. Men icke äro »tvifvel och sorg» *större* än tro och hopp.

Och ej kan det lända Ibsen till någon berömmelse, om han — hvilket är okändt — skulle hysa en sådan mening. Tro och hopp bana människor väg uppåt just ur tvifvel och sorg.

Ibsen har, säger Ellen Key, »hos människorna velat väcka lidelsen att fullt och fritt lefva ut sitt jag». Ja, det kan alltför väl hända, att Ibsens dolda mening varit en sådan, men om så skulle vara, länder det honom till föga ära.

Det var litet ledsamt för fröken Key, att hon, som svar på sitt entusiastiska tal för Ibsen vid hans härvaro i Stockholm, fick från Kristiania det beskedet, att han i uppfostran höll på »disciplin». I själfva verket betyder hans svar ej så mycket. Yttre disciplin är ej detsamma som kristen uppfostran. Men gent emot »självhäfdelse» är alltid »disciplinen» något påkostande.

Fröken Key har i ett af sina uttalanden om Ibsen rätt. Hon säger, att man endast med »förbehåll» kan tro honom, när han påstår sig hafva i sina dramer endast afsett objektiv människoskildring och intet annat. Hon har rätt, då hon, gent emot många försiktiga yttranden af den beräknande mannen, erinrar om hans dikt »Til min Ven Revolutionstaleren» och därom, att han i sitt bref till Georg Brandes radikalt påyrkat »människoan-

dens revolterande». Om Ibsen i grunden skulle vara radikal, så är han i sådant fall dock för mycket hågad för »hemlighetsmakeri» för att i allmänhet sjunga rent ut. Det förnimmes ock hos fröken Key ett visst obehag, när hon har att göra med Ibsen: hon skulle vilja, att han förklarade sig med hull och hår tillhöra samma läger som hon. Men den gamle är henne för klok. Han ler sitt ödsliga leende, tager hyllningen till godo men afslöjar sig aldrig. Kanske har han intet positivt att afslöja. Han har varit en stor tekniker, han har med en utmärkt skicklighet aftecknat mänskligt elände; detta har kanske varit allt. Eller rättare — det har *blifvit* allt; hos författaren af Kongsemnerne, Brand, Hærmændene paa Helgeland och Keiser og Galilæer fanns något annat.

Det är, enligt fröken Key, ingen liten förtjänst hos Ibsen, att han »gifvit män och kvinnor revoltens mod och tviflets ande». Han har grundlagt den nya religion, enligt hvilken »människonaturen skall följa sina egna lagar utan att därvid skrämmas af någon skuldkänsla». Må vi undersöka dessa satser, därvid lämnande oafgjordt, huruvida verkligen Ibsen gjort sig till deras tolk! »Revoltens mod» har af gammalt funnits både hos ädla och oädla personer; dess värde har berott på sträfvandets

innehåll och personens oegennyttiga afsikt. Ädla frihetshjältar hafva »revolterat» mot orättvisor, men Lucifer var ock en gammal revoltmakare. Att »människonaturen skall följa sina egna lagar» kan vara en riktig sats, om därmed afses, att människan skall lyda sin högre, förnuftiga naturs lagar och ej vara underkastad en tryckande heteronomi — i själfva verket sammanfalla hos den religiöst-etiska människan autonomi och teonomi. Men satsen är alldeles oriktig, om den innebär, att människan skall vara oafhängig af sedelagen och lefva som henne behagar. Något sådant synes vara fröken Keys mening, ty hon förklarar personlighetens rätta frigörelse innebära »frihet för alla personlighetens makter, i stället för att man hittills kräft undertryckandet af vissa sidor i personligheten för uppnående af ett visst ideal, kristendomens». Nu måste, om ett etiskt lif skall förverkligas, »vissa sidor» i personligheten verkligen tyglas och, om så behöfs, »undertryckas», därest ej begären skola blifva tyranner. När fröken Key ogillar detta »undertryckande», så omfattar hon ett alldeles falskt frihetsbegrepp, och satsen att »människonaturen skall följa sina egna lagar» blifver oriktig. Dess betänklighet inses ju ock lätt, om man besinnar, att Ellen Key varnar människan mot

skuldkänslan; denna senare är dock, åtföljd af ånger och bättring, ett villkor för den fallna människans återupprättelse. Och fallna äro vi alla.

Personlighetens frigörelse innebär vidare »viljan att älska, hata, arbeta, fela, lida på sitt eget sätt efter sitt väsens lag». Således är det bra och lofvärdt att »fela» och »hata», endast man i felandet och hatet är originell, icke efterapar andra! Är det detta »nya ideal», som Ibsen, efter fröken Keys tanke, gifvit sin tid? För originalitetens skull kan en karaktär, säges det vidare, »stundom välja att behålla ett fel». Han väljer det, »som stämmer med hans temperament». En på detta sätt frigjord person erfar »härskarkänsla och lifsfullhet», och Ellen Key djärfves att på en så beskaffad människa tillämpa Geijers ord:

> Ensam i bräcklig farkost vågar
> seglaren sig på det vida haf.

Men Geijer visste, att

> . i djupet bor, som uti himlen, Gud,

och det är just denna fromma världsåskådning, som felas de »frigjorda personligheter», hvilka fröken Key prisar. Denna brist gör, att deras mod intet annat är än öfvermod, det o-etiska öfvermod, som låter fröken Key utbrista: »eftersom människorna för sina behof hafva skapat moralbuden,

hafva de äfven rätten att göra om dem, när de få nya behof». Men moralbuden hafva ej tillkommit för mänsklig, yttre fördels eller bekvämlighets skull; de kunna tvärt om ofta kräfva, att fördel och bekvämlighet uppoffras. Fröken Key lofsjunger modet: »utan mod kan man icke hata och än mindre älska». Är det då så nödvändigt att »hata» hvarandra? Hon säger, att hvad vi kalla »vördnad, anspråkslöshet, samfundskänsla, måtta, hänsynsfullhet och takt» i grunden merendels är »feghet»; vi känna här igen Nietzsche, som anser vördnad och hänsynsfullhet tillhöra slafmoralen. Rätta förhållandet är, att det sanna modet just finnes hos de gudälskande.

Få författare hafva varit hvarandra så olika som Goethe och Ibsen; hos bägge söker fröken Key stöd för sina meningar. Goethes snilleariskratiska väsen och hans fördomsfria förhållande till kvinnan synas vara de drag, som mest behagat fröken Key. Goethe har älskat och öfvergifvit många kvinnor; de öfvergifna borde, enligt Ellen Keys mening, snarast hafva varit tacksamma därför att Goethe en gång lyft dem ur deras obemärkthet, låt vara att de sedan fått upplefva år af sorg. På sådant sätt prisar författarinnan just den egoism, som var ett lyte hos den store skalden

och som gjorde, att han, när han väckt genkärlek, drog sig tillbaka. Goethes under de napoleonska krigen ådagalagda brist på patriotism utvisar i Ellen Keys tanke hans »universalitet», som löst sig ur »nationalismens» trånga gränser. Det är samma författarinna, som nu, med en för henne utmärkande brist på följdriktighet, försvarar nationalismen i Finland. Naturligtvis känner sig fröken Key ock angenämt berörd af de mot kristendomen fientliga eller afvisande uttryck, som stundom förekomma hos Goethe. Hon besinnar icke, att, om än dylika uttryck verkligen finnas i Goethes skrifter, de mera beteckna en viss brytningsperiod i Goethes åskådningssätt än det totala i hans syn på tingen. »Den store hedningen» genomgick många evolutioner; från naturalism genom klassisk humanism höjde han sig till en ståndpunkt, som väl ej kan sägas vara positivt kristlig men dock blef mer kristendomsvänlig än förr. Från hans ålderdom finnas många yttranden, som utvisa, att han, hvilken låtit korsången vid Mignons likbegängelse uttala minnesvärda ord om lifvets heliga allvar, själf menade allvar, då han sade, att den kristna religionen är »ein mächtiges Wesen für sich, woran die gesunkene und leidende Menschheit sich immer wieder emporgearbeitet

hat». Fröken Key kallar honom individualist; han var det måhända under sitt tidsskede af »Sturm und Drang»; men man kan ej med någon formel binda denne genialitetens Proteus, och han visade sig, under inflytande af panteismen, tvärt om länge ganska benägen att alltför mycket underordna individen under naturen, under tingets utveckling, ödets gång och det allmänna världsloppet. Af många trådar spanns Goethes saga; han är verkligen alldeles för »sammansatt», för att en liten myndig men otillräckligt bildad föreläserska skulle kunna i några slagord uppfånga hans bild. Har han ur etisk synpunkt felat i flera af sina diktskapelser, så är dock Hermann und Dorothea alldeles genomträngd af ett upphöjdt, etiskt betraktelsesätt. Och Goethe har ofta, just i motsats mot all hänsynslös individualism, betonat vikten af »pietet».

»Antingen är människan i denna tillvarelseform sig själf nog eller är hon det icke», yttrar fröken Key;* hon ansluter sig till den förra meningen och förklarar, att Goethe var dess målsman. Till stöd för en sådan uppfattning kan man nog hopplocka åtskilliga satser hos Goethe; man har ju

---

* *Människor*, sid. 213.

ock ansett hans dikt »Prometheus» vittna om en dylik stämning. Men Goethe hade en förunderlig lätthet att »sätta sig in i» samt tolka olika stämningar, och man får ej alltid antaga, att den skildrade stämningen uttrycker hans djupaste, hans rotade lifsöfvertygelse. Han kunde vara både Tasso och Antonio, både Faust och Mefistofeles; han kunde känna med Mignon eller Klärchen eller Makaria men ock med Filine. I sin ungdomstid trotsade väl han, som mången, stundom på sin egen kraft och trodde människan kunna »vara sig själf nog», som fröken Key säger. Men detta var öfvergående och flyktigt. Själf har han sagt — och de orden visa både hans misstro till människans egen kraft och hans djupa medvetande af syndens, den af fröken Key förnekade syndens, fruktansvärda verklighet —: »Niemals werde ich in Gefahr kommen, auf mein eignes Können und Vermögen stolz zu werden, da ich so deutlich erkannt habe, welch Ungeheuer in jedem menschlichen Busen, wenn eine höhere Kraft uns nicht bewahrt, sich erzeugen und nähren könne.»

Hvad angår fröken Keys sällsamma benägenhet att sysselsätta sig med Goethes många kärleksförhållanden och särskildt hans sexuella lif, så ligger däri nästan någonting af fix idé, och man

erinrar sig Polonii ord: »Jämt leker hågen på min dotter.» Detta tankarnas ständiga återvändande till sexuella ämnen verkar dubbelt obehagligt, när det är en kvinna, som talar, och man känner sig frestad att tillropa Ellen Key Voltaires ord:

> Chloë, s'il vous faut une erreur,
> Choisissez une erreur aimable!

Hvad vår förmåga att vara »oss själfva nog» beträffar, så är det hvarje allvarligare andes erfarenhet att, ju mer betydelsen af sedelagens kraf för oss framstår, vi dess mer känna vår krafts otillräcklighet och behofvet af himmelskt bistånd. De fordringar, som Jesus i sin bergspredikan ställer till oss, äro så djupa, att vi måste bekänna: här förslår ej vår naturliga styrka, vi måste träda i gemenskap med en andemakt, som gifver oss en ny håg och »skapar i oss ett nytt, rent hjärta». Tager man ej krafven allvarsamt, då kan man ju i det längsta smickra sig med tron på de naturliga krafterna. Men har man ställt idealet högt och insett, hur stor ens egen omotsvarighet mot detsamma är, då vandrar man till en annan mästare än Goethe eller Ibsen, och man tror ej längre på det almqvistska »törnroslif», där människan blott behöfver följa instinkt och böjelse. Ett ursprung-

ligt fall, medfödda begär, nytillkommen och självförvållad befläckelse, som vidlåder äfven de i yttre mening oförvitliga — allt detta har förorenat jämväl instinkt och böjelse, så att i dem en slitning finnes mellan jord och himmel, mellan lustans lockelser och Edens minnen. Vi uppsöka därför Honom, som åtagit sig de ödmjuka, Honom, som befriade de af onda andar hemsökta. Kristendomen har alltid åtagit sig de betungade och arma, dessa väsen, som Nietzsche föraktar. Och se, de få ny kraft! Ja, det är just de, som hafva den verkliga kraften, och det är sant, hvad en annars föga religiöst sinnad skald sade:

The truly brave are soft of heart and eyes.*

Vid sidan af Goethe och Ibsen står Almqvist som föremål för Ellen Keys beundran; hans anfall mot äktenskapet, hans yrkanden på det geniala subjektets oberoende af alla band, hans individualism hafva gjort honom kär för Tankebildernas författarinna, hvilken ock ägnat honom en liten uppsats i »Ord och bild». Hon framhåller med allt skäl hans snillrikhet; den man, som skrifvit »Kapellet», »Aramintha May» och »Målaren», är —

* *Byron.*

det förnekar ingen — en storhet. Men jämväl ur konstnärlig synpunkt kan mot honom anmärkas, att hans omedelbarhet, hvilken så mycket prisats, ofta lämnat rum för ett maner, som är fullkomligen onaturligt, och fröken Key bestrider ej, att så är förhållandet. Hon är så mycket mera förtjust i Almqvists skönhetsreligion och i hans tankar om det sanna artistlifvet, det »törnroseri», där människan ser allting med konstnärens och barnets blickar. Hon tycker om själfva hans förkärlek för »det djuriska» såsom varande mer omedelbart än andelifvet, och hon svärmar för det *animal coeleste*, som kallas Tintomara. Man kan godt förstå ståndpunkten. Det är antinomismen, den falska friheten, som väljer en sådan position just för att kunna stå »jenseits vom guten und bösen»; det faller ingen in att tillägga det endast animala ansvar och tillräknelighet. Man slipper från synden. Djuret är ej syndigt, Tintomara ej heller. De lyda sin natur. Det var dit man ville föra oss; att lyda sin natur är det högsta. Man låtsas ej om, att naturen genom synden vanställts och ej kan tjäna som säker vägvisarinna. »Långt före Nietzsche», säger Ellen Key, »förkunnade Almqvist som den kungliga ordningen att älska det, som vårt väsen egentligen tillkommer, och att hänsynslöst följa

denna vår innersta maning.» Fraser! »Det, som vårt väsen tillkommer» är ett sväfvande uttryck; menas därmed det, som tillkommer ett sedligt och helgadt väsen, så kan satsen vara rätt giltig; men menas därmed endast att följa naturen — jämväl den lägre, den sinnliga —, så är den genomfalsk. Och i alla händelser är »hänsynslösheten» aldrig att anbefalla. Det ligger något förfärligt ofint och okvinnligt i detta en kvinnas ständiga lofsjungande af genial hänsynslöshet. Som motsats därtill frammanar man gärna för tanken den bild, som en apostel gifvit af en sann kvinna; hos honom spörjes intet tal om »kvinnlig vildhet» såsom en förtjänst eller om hänsynslöshet såsom en dygd eller om »glödröd lidelse» såsom något godt. Däremot talar han om kvinnans »kyska umgängelse»; han värderar hos henne »hjärtats fördolda människa med den *saktmodiga och stilla andens* oförgängliga väsende, som är kostbart inför Gud».* Detta är något annat än Tintomaras eller Colombines eller Sara Videbecks visserligen sins emellan olikartade men från sann och djup kvinnlighet afvikande skaplynnen. Men så äro ock Kristi stränga fordringar om äktenskapets oupplöslighet — en

* Petrus I, 3, 4.

oupplöslighet, för hvilken han känner ett enda undantag, nämligen den fysiska otrohet, som gifver den förorättade maken eller makan rätt till skilsmässa — en bjärt motsats till den gräsliga libertinism, som fräckt framträder i Almqvists »Europeiska missnöjets grunder», där författaren cyniskt framkastar en antydning, att i en komplex af olika hushåll männen kunna byta hustrur och hustrurna män, allt såsom dem lyster.

För Almqvist äro tingen ej goda eller onda, säger Ellen Key; de blott »*äro*». Klarare kan man ej karakterisera det o-etiska i hela hans skaplynne. Hvad är inför en sådan uppfattning oskuld och dygd, hvad äro självuppoffring och plikt? Af intet högre värde än sedeslöshet. De äro, som den sistnämnda, naturprodukter på samma sätt som socker och salpeter. Om det är för en dylik åsikt, som Almqvist blef »offer» eller »martyr», så kan man väl fråga: var saken värd ett martyrium?

Vi hafva skärskådat Ellen Keys uppfattning af etiska frågor och ägnat någon uppmärksamhet åt de auktoriteter, hon åberopar. Öfverallt förhärligar hon den fria kärleken; de kvinnor, hvilka hafva en motsatt uppfattning, anses som inskränkta, säfliga, obegåfvade. Detta åskådningssätt är i grunden oheligt. Det har dock väckt genljud i

vida kretsar. Och i det åskådningssättet mötas Ellen Key och Oscar Levertin, så vidt man kan döma af hans dikt »De visa och de fåvitska jungfrurna», hvilket poem gör det hvita till svart, det svarta till hvitt samt förlöjligar de »visa jungfrur», hvilkas bröllopslampor ej hade rost eller damm, men prisar de fåvitska, som skänkt världen »försköning»:

> I fåvitska jungfrur, som vigseln förglömt,
> men för världens glans och förgyllning
> all känslans och drömmarnas olja tömt,
> mitt bröst är fullt af er hyllning.

I sitt »öppna bref till Verner v. Heidenstam» förlöjligar ock Ellen Key de gammalmodiga svenska hem, där det finnes »lagom kärlek» (ej »skälfvande» lidelse) »och i samma rätta proportion religion, rojalism, konservatism, liberalism, arbetarvänlighet och konstsinne». I dylika normalhem är »allting städadt och allting lagom». Hur förargligt för den, som älskar det ostädade, måttlösa!

Åt almqvistidéerna har Ellen Key ägnat en kult i afdelningen »Jaktslottet» uti andra delen af »Tankebilder». Men ack, att låta det gamla jaktslottet åter stiga upp är omöjligt. Det har med all sin romantik sjunkit, delvis i det dystra kärret, där osunda ångor trifvas, delvis i den klara sjön,

där några brustna sagohallar ännu ur djupet vid vissa dagrar framskymta, återspeglade för ett drömmande öga. Att däremot nu under moderna hänsyftningar låta jaktslottets personer uppenbara sig och föra estetiska samtal, det verkar ungefär lika löjligt, som när fröken Key tror det vara af något egentligt värde att få veta, hvad hon och herr Heidenstam afhandla vid brasan. Deras estetiska joller eller kannstöperi öfver allmänna frågor är oss fullkomligen likgiltigt i alla de fall, där det ej uppkallar till gensagor i den skymfade sanningens intresse.

III.

Religion och fosterlandskärlek.

Religionen är människans bestämdhet af Gud. Främst är denna bestämdhet en viljebestämdhet, men då människan är i alla sina förmögenheter en helhet, så är religionen hennes totala bestämdhet af Gud. Religionen tager ej endast viljan utan tanken och känslan i sin tjänst.

Människan känner, att hon genom synd brutit det ursprungliga förhållandet till Gud. För åter-

ställandet af det brutna sambandet behöfves försoning, och detta behof af försoning har genomgått tidsåldrarna ända tills nu. Den, som ej känt sin synd och ej förnummit behof af försoning, står utanför det religiösa området. Och om en sådan person ändå talar om religion, så menar han därmed någonting annat än religion.

Ellen Key talar mycket om en »ny religion»; hon kallar den än skönhet, än lycksalighet, och då hon ej känner en annan verklighet än den timliga, så är för henne skönheten endast jordisk och lycksaligheten af världslig art. Men ett sådant betraktelsesätt är ej religiöst. Ty i religionen tillägna vi oss ett innehåll af osinnlig art; detta innehåll uppenbarar sig visserligen i det timliga men är icke af timlig natur. Religion är ett evighetsförhållande, som skall grundläggas i tiden men icke har sin rot i tiden.

Människan känner sin synd och söker i religionen försoning. Men enligt fröken Key finnes det ingen synd och därför ej heller något behof af frälsning. Människan bör icke låta »skrämma» sig af någon skuldkänsla.

Det är nästan ofattligt, huru man kan förneka syndens tillvaro. Redan hos det älskliga barnet

visa sig snart frön till ondt; afunden, lögnen, vreden äro ej alldeles främmande för barnet, äfven om det uppvuxit i jämförelsevis goda omgifningar. Och när vi se oss omkring i världen, finna vi laster och brott, ett tygellöst högmod eller låg sinnlighet. Blicka vi in i vårt eget bröst, så måste vi, om vi annars äro uppriktiga, erkänna, att i vår håg bor mycket ondt och att vi synda »med tankar, ord och gärningar». Både den enskilde och församlingen hafva därför rika anledningar att falla ned i syndabekännelse. »Säga vi, att vi hafva ingen synd, då bedraga vi oss själfva, och sanningen är icke i oss.»

Kristendomen har fördjupat uppfattningen af synden, liksom den öppnat förut okända eller endast anade utsikter till försoning. För dem, hvilka förneka synden, är kristendomen ett oting, och fröken Key förkunnar, att »den kristna lifsåskådningen är ett hinder för den enhetliga åskådning, ur hvilken slutligen mänskligheten lycka skall växa». Med »den enhetliga åskådningen» menas här naturligen den, som ej vill medgifva, att genom synd någon rubbning inträdt i släktets andliga hälsa. Den »enhetliga åskådningen» är den, för hvilken hvad vi kalla synd blott är en skugga, en nödvändig inskränkning, intet vidare.

För att nu kunna utmåla kristendomen såsom riktigt inhuman och stridande mot mänsklig odling, sammanblandar fröken Key kristendomen med skefva, öfverdrifvet asketiska, munkartade former af kristendom. Den kristna lifsuppfattningens följd blef, säger hon, att »könsförhållandet i och för sig ansågs oheligt, det mänskliga i och för sig syndfördärfvadt, självviskheten i och för sig ond, och det jordiska lyckokrafvet som den största självviskheten». Efter sin vana är fröken Key i sina påståenden mycket oredig. Låt oss, som vi brukat, sönderplocka den anförda satsens särskilda beståndsdelar för att urskilja, hvad i densamma är sant och falskt! Det är falskt, att enligt kristen uppfattning könsförhållandet i och för sig är oheligt. Aposteln Paulus jämförde förhållandet mellan man och hustru med förhållandet mellan Kristus och församlingen: så heligt ansåg han äktenskapet. Det är sant, att kristendomen anser det mänskliga vara syndfördärfvadt; det är osant, att den anser det mänskliga vara »i och för sig» syndfördärfvadt, så framt därmed skall menas, att det onda öfvergått till att blifva människans natur och väsende. En sådan åsikt hade Flacius, men den har af kyrkan ogillats. Det är sant, att kristendomen anser självviskheten vara »i och för

sig ond»; självviskhet är just den egoism, som ej vill underordna sig under Gud, ej tjäna andra utan göra det egna jaget till centrum för allt; måste ej en sådan själsbeskaffenhet anses i och för sig ond? Ett barn kan inse det. Det är falskt, att kristendomen anser hvarjejordiskt»lycko-kraf» nödvändigt vara detsamma som självviskhet. Kristendomen förmenar ej individen krafvet på huslig lycka, på trefnad i det jordiska; den begär blott, att han skall se det timliga ur evighetens synpunkt, och den begär, att han skall bruka denna jorden så som brukade han den icke.

Fröken Key beklagar, att kristendomen »riktat själen från jorden mot evigheten» och därigenom brutit dess fria mod. Men tanken på odödligheten stäcker ej modet. Vi se af Platos Faidon, med huru gladt mod Sokrates tömde giftbägaren just därför, att han trodde på odödligheten och på ett kommande, bättre lif. Och med huru stort mod hafva ej trosvittnen och martyrer lämnat det jordiska!

Kristendom och kultur äro, enligt fröken Key, oförenliga. »Det är ett våld på människonaturen att för alla uppställa Jesus som idealet.» De kristna fela, när de »betrakta hela det på självbevarelse grundade jordelifvet som det onda». »Man måste

bekämpa tron på kristendomen som den absoluta sanningen.»

»Det är ett våld på människonaturen», hette det, »att för alla uppställa Jesus som idealet.» Ja, i viss mening är det ju ett våld men ett våld på de lägre drifterna och på egoismen. Kristendomen bjuder nämligen människan att »korsfästa sitt kött samt med lustar och begärelser». Men detta våld är just ett medel att förverkliga en högre, andlig frihet, människans herravälde öfver sig själf, den högre, himmelska människonaturens rätta utveckling.

Fröken Key begår ett misstag, när hon påstår, att de kristna »betrakta hela det på självbevarelse grundade jordelifvet som det onda». Beskyllningen träffar ej kristendomen utan manikeismen. Det är ej sant, att kristendomen är en naturfientlig och öfverspänd spiritualism; en sådan har visserligen funnits och finnes än, men det går ej an att sätta likhetstecken mellan denna och kristendomen. Under medeltiden och ännu i våra dagars katolska kyrka skönjas drag af den ensidiga spiritualism, som anser munklifvet eller askesens öfverloppsgärningar grundlägga en högre sedlig fullkomlighet, som är till för elitnaturer; men denna uppfattning bröts af reformationen, för hvilken inga öfverloppsgärningar finnas till och hvilken anser, att den

gudfruktige handtverkare, som i sitt lefnadskall tjänar Gud, står lika högt i värde som den frommaste munk. En sund, kristlig uppfattning erkänner den relativa självständighet, som tillkommer världslig odling, vetenskap och konst. Och denna relativa självständighet upphäfves ej därför, att man fasthåller den tanken, att den världsliga odlingen själf medelbart skall tjäna det gudomliga och icke högmodigt sätta sig i stället för religionen. Samvetsfrihet och politisk frihet stå väl tillsammans med kristlig religiositet; man skall blott icke inbilla sig, att denna frihet gör personlighetens inre frälsning och förlossning öfverflödiga. Det är ej sant, att kristendomens moral endast är negativ och afser självförnekelse allena; den är ock positiv och afser inre förädling. Den kräfver visserligen försakelse men ock inre utveckling. Att kristendomen, när den ej missriktats, är en god jordmån för den sköna konsten, det har erfarenheten uppvisat. Ej heller fordrar kristendomen, att konsten ständigt skall vara en trälaktig *ancilla fidei;* den vet, att den profana konsten behöfver sin frihet och just i sin självständighet kan medelbart tjäna det eviga. Och detsamma, som gäller om konsten, gäller om litteraturen. Shakspeare har ej skrifvit religiös litteratur i egentlig bemärkelse, men hos

ingen dramatisk skald har den kristna världsåskådningen så manligt och storartadt framträdt. Kristendomen åsyftar visserligen främst och djupast världsförbättring men därigenom ock världsförsköning. Denna sanning förbises af vissa skeft pietistiska sinnen, men icke representera dessa, hur allvarliga de må vara, hela kristendomens väsen. Den falska asketismen, den munkartade verkheligheten hafva predikat det sinnligas utrotande, celibatets företräde framför det äktenskapliga lifvet; men allt detta är icke betecknande för den sanna kristendomen, hvilken ej fordrar det sinnligas utrotning men väl dess underordnande under det andliga lifvet. Från hierarkiska lärors godtyckliga ok vill denna sanna kristendom lossa och frigöra men visserligen för att binda under Kristi ljufva ok. Men — däri har fröken Key rätt — kristendomen framställer sig själf såsom »den absoluta sanningen»; den måste så göra, om den skall vara trogen Honom, som sade: »Ingen kommer till Fadern utan genom mig.»

Fröken Key utgår från den åsikt, att kristendomen till sin natur är kulturfientlig, och detta falska antagande drifver henne till motstånd mot kristendomen. Detta motstånd får hos henne stundom ett lidelsefullt tycke. Och dock förut-

sätter hon ganska ofta såsom obestridligt, att kristendomen är döende, är öfvervunnen. Hvadan då den lidelsefulla tonen? En döende, en öfvervunnen fiende är ju ej att frukta. Hennes hetsighet beror kanske, henne själf omedvetet, på en aning, att den döde ej är död utan lefver och aldrig kan dödas.

Skall emellertid kristendom finnas till, så anser Ellen Key katolicismen vara att föredraga framför protestantismen, enär »katolicismen bäst uppehållit helhetskrafvet i Kristi efterföljelse», medan protestantismens väsen är »halfhet». Påståendet är ytterst godtyckligt och alldeles obevisadt. Men det är rätt egendomligt, att en frihetens banerförerska hellre sluter sig till det samvetsförtryckande och af människostadgar bundna Rom, där numera en ofelbar påfve »definierar» hvad som får anses religiöst och sedligt rätt, än till Luthers frigjorda lära. Kanske ligger äfven här till grund en hemlig, för henne själf omedveten aning, aningen därom, att det världsliga väsendet och den sensuella självbelåtenheten dock hafva större utrymme just i verkhelighetens kyrka, emedan denna unnar sina barn rätt mycken frihet i det onda, om de blott aldrig bryta med hennes auktoritet. Hon ser genom fingrarna, när hon vill, och »självhäfdelsen»

kan hos individerna få gå rätt långt, såsom den romerska kasuistiken utvisar, så framt de icke göra gemensam sak med heretici. Inom den katolska så väl som inom den protestantiska världen hafva ädla och fromma människor fostrats, det förnekar ingen; men redan till sin princip är den katolska kyrkan förvärldsligad lika väl som despotisk, och det borde för en friboren ande vara naturligt att starkare dragas till lutherska kyrkans både djupare och friare andlighet.

Man har sett, att fröken Key slitit sig lös från kristendomen. Det skulle ju dock kunna vara möjligt, att hon allt fortfarande trodde på Gud. Detta tyckes dock ej vara förhållandet. Hon säger på sitt självsvåldiga sätt en gång: »vi behöfva ej längre tro godheten vara Gud för att känna, att godheten är gudomlig». Häri ligger tydligen ett afsiktligt eller oafsiktligt tankefel. Är godheten gudomlig, så finnes för det första Gud, ty gudomligt kan ej ens i härledd mening något annat vara än det, som har sitt ursprung i Gud; och vidare måste Gud vara den absoluta godheten, så vida »godheten är gudomlig».

Förnekelsen af Gud och försyn visar sig i ett nyutgifvet arbete af Ellen Key, däri författarinnan, sedan hon tecknat det nuvarande Finlands ädla

sträfvan att bevara sin frihet och sin rätt, säger: »Den finska segheten yttrar sig hos folkets flertal som en fast lit till Guds försyn, den form som tron på den egna kraften för outvecklade tankar ännu ikläder sig.»* Tron på Guds försyn tillhör följaktligen den »outvecklade» anden; vid högre utveckling försvinner den. Den var blott en omklädnad för tron på den egna kraften.

Så ödslig befinnes Ellen Keys lifsåskådning vara, när man väl genom allt blomsterspråk, all fraseologi, alla stora ord når fram till dess verkliga beskaffenhet.

Huru har hon kommit till denna ateism? Säkerligen genom en vågsam tillämpning af den naturliga evolutionens teori in på de högsta områden; af egen kraft utvecklar sig mänskligheten från ytterst låga former till högre, och Gud behöfves alls icke i denna utvecklingshistoria. Skaparen är öfverflödig för skapelsen.

Lyckligtvis delas icke denna åsikt om Skaparens umbärlighet ens af framstående och frisinnade naturforskare. Virchow har i sitt tal om »Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staate» förklarat, att den, som vill hafva en sammanhängande världsåskådning, måste antaga antingen skapelsebegreppet eller *generatio æquivoca*, men

* *Ellen Key:* I Finland och Ryssland.

att den senare aldrig blifvit iakttagen. Angelo Secchi säger i sitt arbete om naturkrafternas enhet, att de, hvilka anse materien kunna ur sig frambringa tänkande väsen, aldrig kunnat stödja sig på ett enda faktum. Och Darwin själf har på många ställen i sina skrifter tillkännagifvit, att hans urvalslära ej räcker till för att förklara lifvets ursprung på vår jord.

Det är ej alltid så lätt att utleta fröken Keys mening, ty hon har en svada, som är ägnad att dölja tankarna. Men om hon annars menar någonting, så måtte hennes åsikt vara den, att människosläktet från en djurisk begynnelse småningom utvecklat sig till odling och på ett visst stadium af denna odling bildat sig föreställningen om Guds tillvaro, en föreställning, som dock, ju mer odlingen framskrider, visar sig vara ogrundad. Emellertid tyda många tecken därpå, att människosläktets tro på en gudomlig makt har åldriga anor, att de lägre, barbariska religionsformerna äro en degeneration från det ursprungliga tillståndet och att tron på Försynen är för människan naturlig. Papyrus »Prisse» är antagligen den äldsta, kända handskrift på jorden och innehåller afskrifter af än äldre urkunder; redan denna handskrift talar om Gud. På många andra åldriga papyrusrullar

läser man om en Gud, som gjort allt och som är genom sig själf. I Rigveda finnes enligt Max Müller knappt ett spår af fetischism, medan nyare former af hinduisk gudalära äro fulla däraf. En uruppenbarelse, en ursprunglig monoteism har lämnat spår efter sig ännu i ett senare förfall; polyteismen och förfädrens kult visa sig i de flesta fall tillhöra ett senare stadium, monoteism ett tidigare. Max Müller anser ock, att »monoteismen gått före polyteismen och att genom veda-skrifternas polyteistiska töcken erinringen om en enda, oändlig Gud tränger sig fram».

Denna tro på en enda, oändlig Gud skall aldrig försvinna. Den kan för tillfället undanträngas men blott för att snart å nyo segra.

Visa hedningar stodo på en högre ståndpunkt än Ellen Key, som dock åtnjutit fördelen af kristen odling. Epiktet fann det vara ett förnuftigt väsendes bestämmelse att prisa Gud. Cicero förklarade intet folk vara så rått, att det ej funnit nödvändigt att antaga en guds tillvaro. På invändningen, att man aldrig sett någon gud, svarade Marcus Aurelius, att man ju ej heller sett sin egen själ, på hvars tillvaro dock ingen kan tvifla.

Naturen förkunnar Guds ära; »fästet kungör hans händers verk». Världen finnes; dess upphofs-

man måste då ock finnas. Människan, utrustad med intelligens, är till; hennes upphof kan ej vara en blind naturkraft: verket kan ej vara för mera än mästaren. I naturvärlden och än mer i folkens historia visar sig en teleologi, som oafvisligt pekar på en gudomlig vishets ledning. Ädla andar, som ej trott på en personlig Gud, hafva i alla fall trott på en »moralisk världsordning», men en moralisk världsordning är ett abstractum, som förutsätter en högste »ordnare». Samvetet är just ett vittnesbörd om den moraliska världsordningen och vittnar därför om Gud. Redan Cicero sade: »Det var alltid alla verkligt visa mäns öfvertygelse, att sedelagen icke är något af människor uttänkt eller af folken infördt utan ett evigt, hvarefter världen måste rätta sig. Den yttersta grunden därför hvilar i Gud, som bjuder och förbjuder. Och denna lag är så gammal som Guds ande själf. Därför är den lag, på hvilken all förpliktelse hvilar, i sanning och framför allt den högsta gudomens ande.» Hedningen Kleantes besjunger Gud:

Högste, odödlige Gud, mångnamnige, evige Konung!

Rousseau förklarade sig aldrig kunna tro, att »ce qui ne pense point a pu produire des êtres qui pensent».

»Dåren säger i sitt hjärta: det finnes ingen Gud», står det i skriften. Trots allt tal om »idealitet» söker Ellen Key att utplåna tron på en ideal värld, på det öfversinnliga, hvilket just är all idealitets eviga källa. Aposteln sade: »de ting, som *icke* synas, äro de verkliga», och den sanningen var känd redan af Plato. Men fröken Key anser tron på en osinnlig och evig Gud vara ett kännetecken på bristande utveckling. Man erinrar sig härvid Guizots ord: »Toutes les attaques dont le christianisme est aujourd'hui l'objet, quelque diverses qu'elles soient dans leur nature et dans leur mesure, partent d'un même point et tendent à un même but: la négation du surnaturel dans les destinées de l'homme et du monde, l'abolition de l'élément surnaturel dans la religion chrétienne comme dans toute religion, dans son histoire comme dans ses dogmes.»

Ellen Key har sökt ersätta den religiösa hänförelsen med en skönhetskult, och hon har fått med sig flera liktänkande, hvilka oupphörligt förkunnat hednisk »lifsglädje», förfinad estetisk njutning. Mot Gud har denna riktning visat sig trotsande, och V. v. Heidenstam har redan i »Vallfart och Vandringsår» på ett sätt, som skall

vara titaniskt men i sin oförsynthet är puerilt, skrifvit de obehagliga orden:

> Om världens herre kvällskyn red
> och åskade: »Lyd!», jag svarade: »Bed!
> Välj saktmodets språk och dämpa ditt ljud,
> och kanske jag hör dina böner, Gud.»

Samma diktsamling har ett stycke, som kallas »I Bougival» och hvari antydningar göras, att jorden först då skall blifva verkligt fri, när odödlighetstron upphört; förr var lifvet en »via dolorosa», men tillvaron skall blifva lycklig, när man väl hunnit lära sig, att det sinnliga lifvet är allt; »gitarrspelaren» sjunger:

> Då få njutningens vinkande stjärna vi fatt
> samt fästa den högst där korset satt.

I sin senaste diktsamling, full af vilda obegripligheter och ett onaturligt maner, företer Heidenstam ingening positivt men ett virrvarr af bilder och några obehagliga uttryck, såsom de ord, hvilka läggas i kvinnoföraktarens mun (poemet »Barndomsvännerna»):

> Hon klappar första ridknekt på hakan
> och bär hans stall-lukt till kejsarens lakan.
> — — — — — — — — — — —
> Drag handskarna af och smäll Cypris på rorna
> o. s. v.

En oklar och grumlig symbolism gör sig i författarens arbeten mycket bred med sin förnumstiga visdom. Kristusbarnet och Dionysos äro »tvillingbröder»; hela »Hans Alienus» är en gåta; »Gullebarns vaggsånger» hafva ingen konkretion, ja intet innehåll. Den författare, som en gång skref det utmärkta stycket »Namnlös och odödlig», har föga hållit, hvad han lofvat, och gåfves ej »Karolinernas» *andra* del samt vissa pittoreska reseskildringar från öster- och västerland, så funnes det ej mycket kvar att loforda.*

Man skall i en kommande tid häpna öfver de stora anspråk och den tomhet, som förenats i Ellen Keys svulstiga prosa, i V. v. Heidenstams »Dikter» af år 1895 och i O. Levertins sensualistiska lyrik, där rökelsens ångor blanda sig med parfymer från en estetisk sensualisms rococo-budoar. Det var den »Ellen Keyska» perioden i vår litteratur, det var »självhäfdelsens» ärofulla tidehvarf.

Fröken Key kan visserligen flerestädes i sina skrifter tala rätt vackra ord om Sverige, dess natur och dess folk; men hon är i grunden ändå mycket

* Dock finnes ännu i sistnämnda arbete spår af något artificiellt.

osvensk. Omdömet kan synas strängt men skall för den, som uppmärksamt genomläser hennes uttalanden i flera fosterländska frågor, visa sig fullt befogadt.

Ingenting plågar kosmopolitiska naturer så mycket som ett folks vördnad för sina minnen; dessa kosmopoliter skulle helst vilja lösrycka en nation från dess rot i det förgångna. Fröken Key beskyller Sverige för ett ständigt ståtande med sina minnen. »Hvar yfves man stoltare öfver fädrens bragder? Hvar skryter man bredare öfver en ärorik historia?» Yttrandet är, åtminstone om det skall gälla den nuvarande tiden, mycket obilligt. Under Talis Qualis' och Nyboms ungdomsdagar slog man nog på krigstrumman, och särskildt den senare hade åtskilliga braskande utgjutelser. Men för närvarande har man snarare gått till ett motsatt fel. Det finnes hos svensken ett visst begär att underskatta det svenska i jämförelse med åtskilligt utländskt, och han lär på främlingar göra ett intryck af artig försynthet. Det ligger ej i hans natur att mycket framhålla sitt eget.

Nog bör väl för öfrigt svensken hafva rätt att beundra en sådan man som Gustaf II Adolf, utan att fröken Key genast på sitt oblyga sätt skall behöfva tala om »vår patentpatriotism, hvilken åker

fram genom novemberdimman på Lützens slätter». Så fort den fosterländska hänförelsen kommer i låga, så är det smädande grinet genast framme med sitt tal om »patentpatriotism»; men det finnes ock ett patenthån, en patentnihilism, ett patentöfversitteri, och af dem hafva vi fått alldeles nog. Det finnes patent-fjollor, som inbilla sig att sitta inne med all världens vishet, medan de lefva på ett uppkok från Nietzsche, Ibsen och Almqvist. När en dylik författarinna talar om en så dugande konung som Karl XI, så kallar hon honom en »ugnsraka», en »hästskrapa»* och tror sig därmed vara kvick. Hon gycklar med »vår dyra lutherska tro»; hon anar kanske i några *lucida intervalla*, att den är en af de yppersta, mest värnande och sammanhållande krafterna i Sverige. Folkets djupa lager, vår präktiga allmoge, våra sträfsamma svenska hem äro för henne af så liten betydelse, att hon låter sitt språkrör Rikard på »Jaktslottet» utbrista i den ökända tirad, hvilken bör för all framtid göra Ellen Key till ett åtlöje: »Har du tänkt på att, om vi satte ett par tjog af våra diktare, konstnärer, vetenskapsmän och ingeniörer på Åreskutan och sedan lät» (sic!) »syndafloden gå öfver det

Tankebilder II, 59.

andra folket — då skulle icke den europeiska kulturvågen sjunka en linie.»

Samma författarinna förklarar svenskens beklagliga religiositet ur den svenska naturens fattigdom. Hon anser, att Sverige ej har några tänkare; själfve »Geijer» kände sig tillfredsställd af en »optimistisk kompromiss mellan nytt och gammalt». Nu har Sverige faktiskt att uppvisa en stolt rad af djupsinniga tänkare, men fröken Key synes sväfva i okunnighet om Bibergs och Boströms betydelse. Och just den omnämnde Geijer var för visso en af våra mest djupsinniga andar; hans tid var ju hufvudsakligen ägnad åt häfdaforskningen, och han har ej gifvit oss en tankebyggnad i systematiskt utförd form, men så stor var han dock äfven på det spekulativa området, att Nyblæus med skäl förklarat »hans filosofi vara en aldrig utsinande källa för svenska folkets sanna bildning och förädling». Men den stora Ellen Key nedsätter gärna allt svenskt; hvad är Erik Gustaf Geijer i hennes tanke?

»Det finnes», säger fröken Key, »lika litet några patriotiska känslor att njuta konst med, som det finnes några patriotiska känslor att göra konst eller litteratur eller vetenskap med.» Det språkliga i denna sats är visserligen rätt klent, men meningen

i densamma skall väl vara, att en fosterländsk konst, en fosterländsk litteratur och en fosterländsk vetenskap äro omöjligheter. Erfarenheten har vederlagt fröken Key. Om man till exempel betraktar Hollands konst under dennas blomstringsperiod, skall man finna, att den varit fullt nationell. Betraktar man Englands eller Spaniens nationallitteratur, så skall man se det starkt fosterländska drag, som utmärker hvardera. Den filosofiska forskning, som i Tyskland utgick från Kant, bär, ehuruväl filosofiens tungomål på visst sätt kan sägas vara universellt, ett omisskännligt germaniskt tycke. Gå vi till det gamla Hellas, så se vi dess skaldekonst, dess skulptur, dess filosofi evärdligt präglade af hellenisk folkande. Visserligen kan det, som stora andar skapat, vara njutbart äfven för söner af ett annat folk än deras; men säkert är dock, att deras skapelser mest förtroligt och känsligt njutas just af deras egna landsmän, naturligtvis i den mån dessa hafva det icke hos alla människor förekommande sinnet för snillets alster.*

* Behöfva vi erinra »om det särskildt svenska draget i Tegnérs och Geijers diktning? En skald är för öfrigt ej endast därigenom fosterländsk, att han till föremål för sin sång väljer fosterländska ämnen; han är det, hvad ämne han än upptager, genom sättet att känna och dikta, genom ett obeskrifligt tycke, som röjer en viss, bestämd nationalitet.

»En biografi öfver Leonardo eller Beethoven för mig», yttrar Julianus hos fröken Key, »in i en värld af oändligt mycket högre betydelse än hela vår svenska historia tillsammans.» Det faller ingen in att underskatta, hvad Lionardo eller Beethoven gjort eller värdet af goda biografier öfver dessa stormän. Men det är ett bevis på estetiskt snobberi så väl som på ringaktning af vår häfd att förklara jämväl endast »biografier» öfver några stora konstnärssnillen vara af större intresse än den historia, som visar vårt eget folks öden, bedrifter, lidanden, arbete och utveckling i lagbunden frihet, i välstånd och odling.

Det ofosterländska i Ellen Keys skaplynne kulminerar i de vidriga orden, att »barnet visserligen bör fostras till patriotism, men mannen uppfostra sig själf att öfvervinna den». Orden äro, som sagdt, vidriga, ty mannen skall tvärt om lära sig att allt högre älska sitt fädernesland, att allt trägnare arbeta för dess förkofring och, om så kräfves, gifva det sitt lif. Men de äro ej endast vidriga; de äro, med förlof, dumma, ty hvarför skulle barnet böra fostras till patriotism, om mannen bör öfvervinna denna känsla? Det skulle ligga mer logik i att under sådana förhållanden hos själfva barnet ända från början förkväfva all patrio-

tism. Och ett sådant förkväfvande skulle nog i alla fall komma att äga rum, därest fröken Key kunde tänkas få framgång i sina sträfvanden att göra männen opatriotiska. Förmodligen har hon dock hvarken i detta eller liknande afseenden mycken förmåga att förleda verkliga män.

Fröken Key prisar Berta von Suttner därför att hon »rifver sönder alla de fraser, genom hvilka de krigförande bedraga sig själfva vid sina fredsbrott, fraserna om nationens ära, fredens tryggande, fosterlandets heliga jord, altarets och härdens värnande, frihetens och humanitetens seger».* Visserligen kunna dessa heliga ord missbrukas; det var fröken Key förbehållet att kalla dem »fraser», fast de i sig själfva beteckna vördnadsvärda realiteter.

»Människokärlek och krig äro lika omöjliga att förena som förnuft och dogmtro», heter det på ett annat ställe. Ej värre än så? För den, som anser förnuft och dogmtro vara förenliga (detta beror på dogmernas beskaffenhet), finnes således ännu hopp, att människokärlek kan finnas till, fast krig ännu stundom — än af berättigad, än af oberättigad anledning — företagas.

* *Ellen Key:* Fredstankar.

Fröken Key anser rustningar obehöriga, emedan man lätt kan framkalla krig genom att väcka grannars farhågor; den värnade freden kan nämligen just föranleda strid. Det är på detta sätt olämpligt att under freden ordna landets försvar. Ett ömkligt påstående! Det är en plikt för ett folk att under freden sörja för sina försvarsmedel och trygga sig mot anfall; det är oförsvarligt att försumma det, oförsvarligt att utsätta landets ungdom för att, om ett annat land angriper, duka under i brist på god öfning och ändamålsenlig utrustning, på fästningar, kanoner, gevär och fartyg. Skall en liten stat af fruktan att väcka en mäktig grannes missnöje låta bli att sätta försvarsväsendet i skick? Det är hvarje folks obestridliga rätt att skydda sig; väcker en sådan åtgärd missnöje hos ett mäktigare folk, så visar detta, att det senare redan har ondt i sinnet. Örnen beskyller dufvan för krigslystnad, vargen lammet, och det felas aldrig någon Björnson, som hos jätten väcker misstankar, att den lille vill påföra honom krig. Fröken Key har därför alldeles orätt, då hon ogillar satsen: »om du vill freden, bered dig på kriget»; värnlöshet är ett uselt skydd, och ett värnlöshetstillstånd är en ovärdig, förnedrande, osäker existens på slumpens nåd. Ellen

Key skulle emellertid icke vara den hon är, om hon icke nästan i samma vefva, som hon utdömer omsorgen att under freden trygga sig för kriget, helt käckt i alla fall förklarade, att »självförsvar» är ett af villkoren för ett folks utveckling. Om självförsvaret således är tillåtet, ja nödvändigt, så är det ju en uppenbar inkonsekvens att icke vilja trygga självförsvaret genom noggranna förberedelser. Men logiken har aldrig varit fröken Keys starka sida.

Man får ej, menar fröken Key, »indraga barn och ungdom i försvarsrörelsen». I själfva verket kan man knappt nog tidigt »indraga» det vuxna barnet, den utvecklade ynglingen i den tanke- och känsloriktning, som har till föremål fäderneslandets försvar; man kan knappt nog tidigt hos den unge väcka och befästa den tanken, att fäderneslandet skall med lif och blod försvaras af sina söner. Barnet bör höra detta på moderns knä.

Om man får tro Ellen Key, skall »nutidens nationalitetskänsla alltmera komma att gå upp i världsborgarkänslan». »Orsaken till mänskligheten splittring i denna massa af självständiga nationer ligger i den ännu låga kulturgraden.» Samma författarinna säger emellertid i alldeles samma arbete, att »ingen tänkande människa tror på

nationaliteternas upphörande i egenskap af nationella individualiteter», och hon förklarar, att »det nationellt egendomliga gifver omväxling och rikare innehåll åt mänsklighetens kulturlif». Således säger hon på ena stället, att mänsklighetens delning i bestämda nationer beror på låg kulturgrad och kommer att upphöra, på andra stället, att fördelningen i nationer gör kulturinnehållet rikare och aldrig kan tänkas upphöra. Hvad skall man nu tro? Hvilkendera af två alldeles mot hvarandra stridande satser uttrycker hennes verkliga mening? Förfaringssättet är ologiskt; ja, men det är ock vigt och bekvämt; ty när man på grund af den ena satsen med allt skäl förevitar fröken Key bristande sinne för patriotism, så hänvisar hon lugnt till den andra satsen, i hvilken hon visar sig som varm vän af det nationella.

Samma författarinna, som tadlar Sverige, så snart detta land söker att under freden träffa anstalter för att värna sin självständighet, har aldrig med ett enda ord tadlat Norges rustningar. På allt sätt har hon sökt att upphöja Norge på Sveriges bekostnad. I ett offentligt föredrag har hon liknat Norge vid en kraftig yngling, som sammankedjats med en förlamad, ålderstrött person, Sverige; hon har ej blygts att på detta vis nedsätta det egna

fosterlandet, som dock på alla områden oerhördt utvecklat sig under de senaste decennierna, detta ädelmodiga Sverige, som öppet tillkännagifvit, att det intet har att invända emot en grundlagsförändring, hvarigenom de förenade rikenas utrikesminister kan, när så befinnes lämpligt, vara en norrman, detta Sverige, som aldrig sökt afhända Norge en enda tum af dess frihet. Norges rustningar kunna ju — det är vårt hopp —, när en gång lidelserna i detta broderrike dämpats, komma unionen till godo; men de hafva dock på ett ofta ostentativt sätt varit riktade mot Sverige; däremot hafva inga invändningar försports från den författarinna, som ogillar, att vårt eget land nödtorftigt sätter sitt försvar i skick till värn ej mot förbundsbrodern utan mot hvarje försök att utifrån inkräkta på vårt oberoende. Ellen Key talar så mycket om individens rätt till »självhäfdelse»; har då ej ett folk någon befogenhet att häfda sin rätt till lugn och oantastad tillvaro?

I sin bok »I Finland och i Ryssland» har Ellen Key varmt uttalat sig till förmån för Finlands rätt gent emot förtrycket från den ryska kejsarstaten. Hon säger, att Finlands fosterlandskänsla har »en djupare glöd än vår». Det kan hända, att hon har rätt; men om vår fosterlandskänsla skulle på

senare tid försvagats, så hvilar nog skulden till stor del på de tidningar, hvilka som otillbörlig »chauvinism» utmålat hvarje allvarligt bemödande att stärka vårt försvar, och på de författare, hvilka, i likhet med fröken Key, drifva den satsen, att mannen bör uppfostra sig till att öfvervinna patriotismens känsla. Säkerligen förtalar i alla händelser fröken Key sitt eget folk, när hon djärft påstår, att »i Sverige saknar en stor del af vårt folk hvarje förutsättning att ens fatta en patriotism så lågande och dock så lidelsefri* som den finska». Det är emellertid ej nog därmed, att Sverige, enligt fröken Key, är mycket underlägset Finland; det står äfven under Ryssland. I Ryssland väcka »de mest omstörtande förslag» i filosofiska, religiösa, sociala och etiska frågor ingen fasa hos radikalerna därstädes. Och dessutom hyllar rysk ungdom den »fria kärleken» samt afskyr vigsel. Tänk, hvilka företräden! Sverige är i dessa afseenden »ett efterblifvet, sofvande land». Sanna förhållandet är, att åtskilliga af Sveriges barn tyckas vara »efterblifna» i kärlek till fäderneslandet, och en af de mest »efterblifna» är denna författarinna, som ej drager i betänkande att skymfa vår gamla mor.

* I fröken Keys terminologi brukar annars ordet »lidelse» hafva en mycket god betydelse.

Det är ej bra att i det fallet stå på efterblifna kartan.

Fredsutopisterna blifva odrägliga, när de förmena ett folk rätt att försvara sig. Visserligen är kriget ett vittnesbörd om den desorganisation i mänskligheten, hvilken ytterst beror på synden, och visserligen är kriget något abnormt. Men likafullt finnes det tillfällen, då kriget är en plikt. Det försvarskrig, som föres till skydd för hem och härd, är helt enkelt ett nödvärn, och det högsinnade krig, som föres för att bistå förtryckta fränder, såsom Gustaf II Adolfs, eller för att göra slut på slafveri, såsom det nordamerikanska kriget med sydstaterna, är fullt berättigadt, ja kan vara en plikt. Ej heller är det lätt att skilja mellan anfalls- och försvarskrig. Fredrik den store var den angripande i sjuårakriget, och dock var hans krig ett försvarskrig; koalitionen mot honom var redan bildad, krig skulle i alla händelser hafva utbrutit, och det gällde för honom att förekomma, ej förekommas.

En god kristen kan utan samvetsförebråelser manligt deltaga i ett rättvist krig, fördt till fosterlandets försvar mot inkräktare eller för att bispringa ett befryndadt folk mot öfvervåld.* En

* Krigaren lyder dessutom, han resonerar ej. Det är ej han, som bär ansvar för kriget.

krigare, som förenar tapperhet med religiositet, är en skön syn. Luther har gifvit anvisning till en god krigsmannabön och säger i detta sammanhang till soldaten: »Vill du härtill foga trosbekännelsen och Fader vår, så kan det vara nog. Befall sedan själ och kropp i Guds händer, drag svärdet och slå till i Guds namn!» Så skall det ock vara; det är en fläkt af ädelt mod i dessa ord.

När det är tal om Finland, för hvars sak författarinnan med rätta sympatiserar, då är det för henne ej längre fråga om den förut af henne predikade satsen, att nationalitetskänslan bör uppgå i världsborgarkänslan. När det är tal om Norge, då afstår författarinnan från sitt klander af de försvarsrustningar, som bedrifvas under fredstid. Det är blott Sverige, som ej får förbereda sig att med hopp om framgång kunna möta ett anfall; då talas det genast om militarism och sabelskrammel. En egendomlig fosterlandskärlek!

IV.

Motsägelser. Älsklingsuttryck. Floskler och fraseologi.

Scribendi recte sapere est et principium et fons.
Horatius.

Der Edle strebt nach Ordnung und Gesetz.
Goethe.

Det har redan uppvisats, hur motsägelsefull Ellen Key är i sina skrifter. Den ena sidan slår ihjäl den andra. Än säges det, att de självständiga nationerna skola komma att upphöra och uppgå i världsborgarskapet, än att deras upphörande icke är tänkbart. Än säges det, att de under freden företagna beredelserna till försvar mot anfall äro obefogade, än att självförsvar är en plikt. Dessa motsägelser hafva ofvan anförts. Men hos Ellen Key äro motsägelserna legio.

På ett ställe talar hon om kvinnans »vildhet», om hennes lidelsefulla ifver att »välta spelet, icke att flytta brickor»; denna vildhet, detta impulsivt revolutionära säges vara just det betecknande för kvinnonaturen. Detta hindrar ej författarinnan att på ett annat ställe förklara kvinnan vara den, som, i motsats till mannen, »ängsligt fasthåller» vid ej blott hemmets seder och minnen utan samhällets

»traditionella känslor och rättsbegrepp». Motsägelsen är påtaglig.

På ett ställe karakteriseras Ibsen såsom »den store moralisten», »den skarpsynte moralisten», som »uppställer sina nya etiska kraf» och som »diktat in sitt nya kvinnoideal i tidsmedvetandet». På ett annat ställe heter det, att Ibsen »lika litet afsett att verka för kvinnosaken *som för någon annan sak*».* Nyss var han en stor moralist, som naturligtvis ville verka för sina »nya etiska kraf»; nu säges han ej hafva velat verka för någonting.

Stundom yrkar fröken Key på »hänsynslös självhäfdelse»; men snart tager hon tillbaka sina ord, då hon säger, »att den människa, hvilken utvecklar sig efter harmoniens» — af henne här förordade — »ideal, vill lika litet för sin utveckling eller lycka obetingadt offra andra människors, som hon för deras utveckling eller lycka vill offra sin egen». Men vill hon icke offra andra människors lycka för sin egen, så är hon ju ej hänsynslös, och det var ju dock detta, som hon borde vara!

På ett ställe förklaras protestantismens *väsen** vara halfhet; på nästa sida prisas protestantismens personlighetsprincip, det egna samvetets pröfnings-

* Orden äro kursiverade af mig.

rätt på trons och sedlighetens områden. Dess *väsen* tadlas, dess princip gillas. Principen brukar annars uttrycka en saks väsen.

Den ena gången manar fröken Key människan att behärska sina drifter; den andra gången prisar hon en hänsynslös, af ingen syndkänsla hämmad utveckling af människonaturens *alla* krafter, således äfven drifterna.

I den ena punkten läses, att enligt Jefferies lättjan en gång i framtiden skall och bör skattas lika högt som arbetet; i den andra punkten strax nedanför uppmanar samme Jefferies människan att »aldrig slå sig till ro».

Fröken Key talar mycket om idealitet, men hennes ideal äro icke af någon upphöjd art, och mot den idealitet, hon för på tungan, strider hennes öfverskattande af människans natursida.

Än är i fröken Keys tanke kristendomen alltför världslig, och särskildt anses då protestantismen hafva detta fel; än klagar hon däröfver att kristendomen är alltför ovärldslig och stridande mot human kultur.

Än är Ellen Key individualist ända till ytterlighet, än är hon benägen för socialismen, hvilken, följdriktigt tillämpad, ej unnar individen mycken frihet.

Än förordar hon »egoism», än »altruism» och söker lappa hop med hvarandra de oförenliga begreppen.

Än förhärligar hon könsförhållandet såsom det centrala i lifvet, än anses det vara godt, att det katolska prästerskapet genom celibatet »lättare frigöres från timliga intressen».

Än svärmar hon med Nietzsche för »öfvermänniskan», för den starka, intelligenta njutnings- och bildningsaristokraten, som gör »hjordmänniskorna» sig underdåniga; än hyllar hon fredsutopier samt drömmer om jämlikhet och allmänt broderskap. Skall man nu ändtligen omfatta Nietzsches teorier, så må man då göra det med besked och ej söka mäkla samman eld och vatten!

Ellen Key har, förutom ofvannämnda motsägelsefullhet, ett annat drag som författarinna; det är förkärleken för vissa merendels från Nietzsche hämtade ord och uttryck. Så har hon förälskat sig i ordet »lidelse». »Konstnären», säger hennes Julianus, »måste vara en öfverdrifven, *lidelsefull*, stor människa, om konsten skall bli stor.» Alltid återkomma uttrycken »lidelse», »lidelsefull» såsom beteckningen för något eftersträfvansvärdt. Men i lidelsen är människan ofri, och den, som är slaf af sina lidelser, är verkligen ur stånd till något

stort. Skulle det ej vara bättre, att en konstnär vore vis, entusiastisk, god, än att han vore »lidelsefull»?*

Ett annat favoritord är »fräckhet». Ibsen hade, säger fröken Key, i sin ungdom en »härligt sjudande fräckhet». På ett annat ställe talar hon om »den medfödda fräckhet af Guds nåde, hvilken också kallas geni». Ja, komme det endast an på att vara fräck och oförskämd, då skulle vi nog få massor af »genier». Men det är ej så. Hvarje verklig konstnär har känt ödmjukhet inför sin uppgift, omotsvarigheten mellan det egna verket och den idealbild, som legat till grund för detsamma och som i hänryckningens stund föresväfvat fantasien. Michel Angelo var för visso ett gigantiskt snille; hur ödmjukt nedlägger han dock ej i sina *Rime* all tanke på egen storhet inför korset och inför evigheten!

Mycket omhuldadt af Ellen Key är äfven adjektivet »förnäm». »Den förnäma rasens kännetecken» — oförvägenheten, »adelsfärden utan nyttighetshänsyn» — lär, säger fröken Key, af Ibsen hafva spårats oftare hos kvinnor än hos män. »Den förnäma rasen» är för öfrigt ett låne-

* I »Tankebilder» II förhärligar Julianus jämväl den »brottsliga» lidelsen.

ord från Nietzsche, som låter det beteckna »herremoralens» genialiska och hänsynslösa målsmän. Hos konstnärsnaturen prisar Ellen Key främst lifsyttringarnas »förnämhet». Den nya generation, på hvilken författarinnan väntar, skall komma att »njuta naturen på ett förnämt sätt». Renässansen var en tid af »förnäm och hänsynslös självhärlighet» o. s. v. För sin del har undertecknad alltid tyckt, att det myckna stoltserandet med förnämhet snarast betecknar uppkomlingen; de verkligt förnäma bruka ej visa förnämhet. Ädelhet och värdighet äro något helt annat än förnämhet. Skola vi nu till på köpet börja njuta naturen »förnämt»? Ack, naturen, vår tröstarinna, vår glädje, är i sina landskapsbilder, i sina soluppgångar och solnedgångar, i sitt spel af dagrar alltför mycket på en gång majestätisk och ljuf, för att vi under njutningen af hennes fägring skulle känna lust att uppstylta oss till »förnämhet»; vi hvila ut vid hennes famn, och hon är för oss — oafsedt sin egen sköna realitet — en afglans af något än högre, af en drömd, en anad, en gudomlig natur. Hon genomskimras af denna senare. Och vi skulle njuta henne »förnämt»? Bevars väl!

Förr i världen sades det oss, att vi af lydnad för Guds bud eller — i händelse man ej fäste

vikt vid »auktoriteter» — af sedlighetskänsla skulle afhålla oss från det onda. Nu är detta gammalmodigt. Människan skall »af förnämhet» hålla sig för god att vara osedlig. Men den där genialiska förnämheten är ett osäkert värn. Om vi särskildt betrakta den »förnäma konstnärligheten», t. ex. under tyska romantikens glansålder, så visar det sig, att »förnämheten» varit förenad med rätt mycken löslighet i seder. Och för öfrigt hvarför skulle förnämheten bevara mot det onda? Det finnes ju intet ondt, ingen synd, om vi få tro »Tankebildernas» författarinna; man bevarar sig väl ej mot någonting, som ej ens existerar.

»Självhäfdelse» är älsklingsuttrycket »par préférence». Om dess olämplighet ur språklig synpunkt är förut taladt, äfvenså om den obehagliga betydelse ordet hos Ellen Key äger. Det är en danism. I nyare danska arbeten förekommer ofta uttrycket »Selvhævdelse», men det bör ej därför införlifvas med vårt språk. Andra danismer hos Ellen Key äro »förståelse», »förälskelse», »upplefvelse». I allmänhet skrifver hon alltför mycket och alltför fort för att vårda sitt språk. I arbetet om Finland och Ryssland säges det om bildhuggaren Antokolsky: »Född 1842 i fattigdom var det som enkel träskärare hans begåfning upp-

täcktes.» Ve den skolgosse eller skolflicka, som så uttrycker sig i en kria! Och hvarför begagna adjektivet »odefinierbar», då vi hafva det svenska »obestämbar»?

»Öfvermänniska» och »hjordmänniska» äro uttryck, som hämtats från Nietzsche; från olika håll sammanrafsar författarinnan sina termer, och de få sedan reda sig bäst de kunna i sammanhanget. Hon inser för öfrigt ej, att, om man uppställer »öfvermänniskan» som ideal, ett *bellum omnium inter omnes* skulle uppstå. Låt enhvar försöka att göra sig till öfvermänniska och förtrycka hjordmänniskor: det blifver »hår i hand och knif i strupe»! Redan Anna Sandström har i en förträfflig skrift, kallad »Modern romantik och etik», visat konsekvenserna af ett allmänt »självhäfdande».

En filosof, hvars världsåskådning jag icke delar men hvars framställningskonst jag beundrar — Schopenhauer —, har i ett af sina arbeten talat om författarskap och stil samt varnat mot den olycksaliga benägenheten för tomt ordsvall, dityrambiska »amplifikationer» och onödigt patos. Simplicitet utmärker, säger han, ej endast sanningen utan ock snillet. Öfverflödigt bjäfs undvikes af en tänkande författare, och man bör beflita sig om »en *kysk* stil». Detta gäller både i konsterna

och i litteraturen. Det läckra, det behagsjuka äro motbjudande lika väl som det svulstiga.

Ellen Key synes ej känna dessa sanningar eller ock ej hafva lagt dem på hjärtat. Öfverdrifter i tankar och uttryck förekomma hos henne massvis, och detta gör hennes skrifsätt oädelt. Hon, som talar så mycket om Hellas, måtte aldrig hafva läst de stora grekiska författarne; hon skulle väl annars af dem hafva lärt någon måttfullhet.

När hon beskrifver, huru Grieg anför en orkester, säger hon, att »den heliga hänförelsen kom gestalten att stiga i höjden som en flamma och anletet att blekna af hvit eld». Ett fritt äktenskap är — säges det ironiskt i »Tankebilder» — ännu »en för fin växt för det svenska klimatet»; denna lilla näsvishet mot Sverige, därför att den »fria kärleken» där ej tillräckligt gynnats, saknar ock måttfullhet och takt: den verkar som en ouppfostrad skolflickas flin. Herr Hugo på »Jaktslottet» sympatiserar med en liten flicka, som tyckte det vara »ofint af Gud att vilja vara allseende och allestädes närvarande: han borde förstå, att människan också kunde behöfva vara ensam ibland.» Klumpigt skämt! Osmakligt är ock påståendet, att en kvinna, hvars hjärta ej längre »darrar af lycka», när hon »hör mannens steg»,

bör gå bort från honom; man kan väl vara djupt lycklig, fast man ej alltid »*darrar* af lycka». Men fröken Key har af grekerna tagit åtminstone koturnen, om ock ingenting annat, och hon använder den gärna.

Svamlet »vältrar breda vågor» i en sats sådan som denna: »Har man mött en själ, som gifvit sig med den helhetshungrande intensitet, den hängifvenhetens fullhet intill sönderbristandets gräns, som strömmar ur hans» — Giorgiones — »orgelspelares evighetssugande blick, då hör man till lifvets få utvalda.» Kanske, men åtminstone ej till smakens utvalda. Man skulle vilja till författarinnan rikta de ord, som Hamlet ställde till skådespelaren: »Såga inte luften för mycket med händerna!» . . . . Man får ej »slita sönder en lidelse i stycken».*

---

* Oseden att förlora sig i emfatiska uttryck tyckeş hafva ökats, ju mer den *falska* symbolismen vunnit insteg i litteraturen. I brist på tankar infinna sig gåtor och ordprål; några trivialiteter tillsättas, och anrättningen är färdig. Så har herr V. v. Heidenstam utgifvit en dikt, som kallas »Djäfvulens frestelse» och i hvilken Messias »frestar» djäfvulen att falla ned och tillbedja, men djäfvulen besegrar frestelsen. Stycket har anspråk på djupsinnighet men är fullkomligt meningslöst, på samma gång som det är motbjudande. Dess poetiska värde är lika med noll; men af kotteriet »för ömsesidig beundran» lofprisas det icke desto mindre.

Samma svulst och samma svammel visa sig i Ellen Keys skildring af makarne Browning, när det säges, att »deras två förenade själars hvita stråle skall lysa människorna på vägen till den ideala könskärleken», eller när det i en annan sats heter: »Han såg, huru hennes känslas rikedom som en daggfrisk, ehuru ej fullrundad drufva gömdes under afskildhetens bladskugga och huru spänstigheten i hennes lyckomöjligheter» (*sic!*) »endast af förhållandena, ej af hennes lynne voro nedtryckta.» Den prunkande satsen är visserligen »fullrundadt» yppig men har så mycket mindre »daggfriskhet»; den bör med sina många syskon helst rymma till »afskildhetens bladskugga».

Exemplen skulle kunna blifva många; men det anförda må vara nog. Fröken Key har hvad man kallar »flux de bouche», men hennes stil är ej ren, hennes språk är ej vårdadt. Hennes tankar äro omogna. Hvad återstår då?

Det är antagligt, att man skall förevita författaren till denna broschyr att hafva velat »förfölja» fröken Key. Själf får hon nämligen säga hvad som helst och utveckla läror, hvilka kränka

etik och religion; men dristar man protestera mot hennes påståenden, hvilka ofta äro ytterst aggressiva mot föremål, som för många hjärtan äro heliga och dyrbara, så klagas det genast öfver »förföljelse». Det är ju alltid så. Själf förföljer man i de offentliga organ, som kunna stå till förfogande, enhvar, som anser fosterlandskärlek, religiositet och renhet i sexuella förhållanden vara värda någonting; då kallas fosterlandskärleken »storsvenskhet» eller »patentpatriotism», religiositeten — helst om den har luthersk prägel — trångbröstad obskurantism, renheten pryderi eller hellre hyckleri. Enhvar, som stämplats med benämningen »reaktionär» — ofta så orätt använd —, förklaras oduglig att skapa någonting af värde; man vet visserligen, att man har orätt och att man handlar *mala fide*, men man bekymrar sig ej därom. Däremot synes det vara fullkomligt otillåtet att upphäfva sin röst mot Ellen Key och hennes meningsfränder. Det bekymrar ej undertecknad. Han vet sig hafva talat om sak och idéer, ej om personen, hvilken för honom, såsom nämnts, är okänd. Och om det än kännes obehagligt att taga till orda mot en kvinna, så får en kvinna, hvars satser äro så orimliga som Ellen Keys, ursäkta, om man söker ställa henne på hennes rätta plats. Enhvar,

som uppträder på det litterära stridsfältet, utsätter sig för mothugg, och en kvinna får ej — blott därför att hon är kvinna — tro sig alldeles opåtaldt kunna såra logik, god ton och fromma människors tänkesätt i allvarliga ämnen. Hon har ju en annan utväg — att *tacere in ecclesia*. Framtidens kvinna lär, enligt hvad »Tankebildernas» författarinna utlofvat, komma att blifva mera tystlåten än nutidens. Det skulle ju anstå den banbrytande fröken Key att äfven i detta afseende vara »före sin tid».

Nyare Romaner

utgifna från

Aktiebolaget Hiertas Bokförlag:

ALPHONSE DAUDET:

Tartarins äfventyr bland Alperna. Pris 2 kr. 75 öre.

PIERRE LOTI:

Ramuntcho. En berättelse från Pyrenéerna. Pris 2 kr. 75 öre.

ANTHONY HOPE:

Simon Dale. Två delar i ett band. Pris 3 kr. 75 öre.

HALL CAINE:

Manxmannen. En berättelse från ön Man. Två delar i två band. Pris tills. 5 kr.

A. CONAN DOYLE:

Rodney Stone. Pris inb. 2 kr. 50 öre.

På vacklande grund. Två delar i ett band. Pris 3 kr. 75 öre.

OUIDA:

Familjen Massarene. Två delar i två band. Pris tills. 5 kr.

MARY CHOLMONDELEY:

Diana Tempest. En skildring ur den engelska aristokratiens lif. Två delar i ett band. Pris 3 kr. 75 öre.

STANLEY J. WEYMAN:

Shrewsbury. Två delar i ett band. Pris 3 kr. 75 öre.

H. RIDER HAGGARD:

Världens hjärta eller »Den hemlighetsfulla staden». Två delar i ett band. Pris 3 kr. 75 öre.

Montezumas dotter. Två delar i ett band. Pris 3 kr. 75 öre.

Undergöraren. Pris inb. 2 kr. 50 öre.

KARL EMIL FRANZOS:

Judit Trachtenberg. Pris inb. 2 kr. 50 öre.

Skuggor. Pris inb. 2 kr. 50 öre.

R. H. SAVAGE:

På lif och död. Berättelse från Rio Grande. Pris inb. 2 kr. 50 öre.

WALTER BESANT:

En förmögenhet. Två delar i ett band. Pris 3 kr. 75 öre.

GREGOR SAMAROW:

I stora världen. Pris inb. 2 kr. 50 öre.

MARION CRAWFORD:

Pietro Ghisleri. Två delar i ett band. Pris 3 kr. 75 öre.

HUGH WESTBURY:

Acte. Berättelse från Neros tid. Pris inb. 2 kr. 50 öre.

FELIX DAHN:

Korsfararne. Pris inb. 2 kr. 50 öre.

IVAN VAZOFF:

Under oket. Berättelse från Bulgarien. Pris inb. 2 kr. 50 öre.